

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIATEADUSKOND

Soome-ugri osakond

Ērika Krautmane

KURAMAA LIIVI KEELE KÕNEVIISIDE SÜSTEEM
EESTI JA LÄTI KEELE TAUSTAL

Magistritöö

Juhendaja emeriitprofessor Tiit-Rein Viitso

TARTU 2010

SISUKORD

EESSÕNA	4
1. SISSEJUHATUS	5
2. KÕNEVIISIDE KÄSITLUSI VARASEMATES GRAMMATIKATES	7
2.1. EESTI KEEL	7
2.1.1. Kaudse kõneviisi kategooria käsitus	7
2.1.2. Kaudse kõneviisi vormide käsitus	9
2.2. LÄTI KEEL	10
2.2.1. Kaudse kõneviisi käsitlused	10
2.2.2. Kõneviiside segavormid	11
3. KAUDSE KÕNEVIISI VORMID MURRETES	13
3.1. KAUDSE KÕNEVIISI OLEVIKU VORMID EESTI MURRETES ..	13
3.1.1. Laiemalt levinud murdevormid ning nende teisendid	13
3.1.1.1. <i>vat-, vet- vad-, ved-, va-, v-</i> tunnuseline kaudse kõneviisi olevik	13
3.1.1.2. <i>be-</i> ja <i>bev-</i> (<i>~bõv-</i>) tunnuseline vorm	15
3.1.1.3. <i>da-</i> (<i>~de-</i>) infinitiivi kujuline vorm	15
3.1.1.4. <i>ma-</i> infinitiivi kujuline vorm	16
3.1.1.5. konstruktsioon <i>pidama</i> + <i>ma-</i> infitiiv	16
3.1.2. Kitsamalt levinud murdevormid ning nende teisendid ...	17
3.1.2.1. <i>ja-</i> tunnuseline vorm	17
3.1.2.2. <i>na-</i> (<i>~ne-</i>) tunnuseline vorm	17
3.2. KAUDNE KÕNEVIIS LÄTI KEELE MURRETES	18
3.2.1. Keskmurre	18
3.2.1.1. Lihtolevik	18
3.2.1.2. Lihttulevik	18
3.2.1.3. Debitiiv kaudkõnes	19
3.2.1.4. Konditsionaal kaudkõnes	20
3.2.1.5. Imperatiiv kaudkõnes	20
3.2.2. Liivipärane murre	20
3.2.2.1. Lihtolevik	20
3.2.2.2. Lihttulevik	21
3.2.2.3. Liitolevik	22
3.2.2.4. Debitiiv kaudkõnes	22
3.2.2.5. Imperatiiv ja konditsionaal kaudkõnes	23
3.2.3. Ülemläti murre (augšzemnieku dialekts)	23

3.2.3.1. Lihtolevik	23
3.2.3.2. Lihttulevik	24
3.2.3.3. Liitolevik	25
3.2.3.4. Liittulevik	25
3.2.3.5. Liitminevik	25
3.2.3.6. Debitiiv kaudkõnes	26
3.2.3.7. Konditsionaal kaudkõnes	26
4. KAUDSE KÕNEVIISI KUJUNEMISEST	27
4.1. EESTI KEELE KAUDSE KÕNEVIISI OLEVIKU VORMIDE KUJUNEMISEST	27
4.1.1. Oleviku kesksõna kujulise vormi tekkimisest	28
4.1.2. da-infinitiivi kujulise vormi tekkimisest	29
4.1.3. ma-infinitiivi kujulise vormi tekkimisest	30
4.1.4. Tegijanimeline kaudne kõneviis liivi ja eesti keeles	30
4.2. LÄTI KEELE KAUDSE KÕNEVIISI VORMIDE KUJUNEMISEST	34
5. KÕNEVIISIDE SÜSTEEM	37
5.1. EESTI KEEL	37
5.1.1. Kaudne teatamislaad	37
5.1.2. Kvotatiiv ja jussiiv	39
5.2. LÄTI JA LEEDU KEEL	41
5.2.1. Kõneviisid läti keeles	41
5.2.2. Kõneviiside alltüübid läti keeles	42
5.2.2.1. Kaudse kõneviisi käskiv alltüüp	43
5.2.2.2. Vajaduse kõneviisi kaudne alltüüp	44
5.2.2.3. Vajaduse kõneviisi tingiv alltüüp	45
5.2.3. Kõneviisid leedu keeles	46
5.2.4. Kaudse kõneviisi väljendamine leedu keeles	48
5.3. KURAMAA LIIVI KEEL	51
5.3.1. Indikatiiv	51
5.3.2. Konditsionaal	58
5.3.3. Imperatiiv	62
5.3.4. Kvotatiiv	65
5.3.5. Jussiiv	69
5.3.6. Debitiivi vorm.	73
KOKKUVÕTE	77
MATERJALI ALLIKAD JA LÜHENDID	79

KIRJANDUS	80
THE MOOD SYSTEM OF KURLAND LIVONIAN LANGUAGE ON THE BASIS OF ESTONIAN AND LATVIAN LANGUAGES. <i>SUMMARY</i>	84
LISA:	
KAART 1	86
KAART 2	87

KURAMAA LIIVI KEELE KÕNEVIISIDE SÜSTEEM EESTI JA LÄTI KEELE TAUSTAL

Ērika Krautmane

EESSÕNA

Magistritöö “Kuramaa liivi keele kõneviiside süsteem eesti ja läti keele taustal” on loogiliseks jätkuks minu bakalaureusetööle “Kaudne kõneviis eesti (ja liivi) ning läti (ja leedu) keeles”.

Olin valinud uurimusteemaks kõneviisi, mis on läänemeresoome keeltes peale eesti keele veel ainult liivi keeles, peamiseks võrdlusobjektiks oli aga minu emakeel – läti keel. Koos leedu keelega moodustavadki need neli keelt väikese ja väga eraldatud areaali, kus on grammatiseeritud evidentsiaalsuse väljendamine.

Bakalaureusetöös oli rõhk kõneviisi olemuse ja kujunemise kirjeldusele ja sellega seotud problemaatikale. Kuna kaudne kõneviis erineb oma olemuselt teistest kõneviisidest ja see defineeritakse teisel alusel ja teistel printsiipidel, tuli juba selle suhteliselt uue kõneviisi kirjeldamisel tutvustada ka tervet objektkeelte kõneviiside süsteemi.

Liivi keele kõneviiside süsteemi on aga kirjeldatud kas väga ammu (Sjögren, J.A. 1861, Kettunen, L. 1925, 1938) või koguteostes (Viitso, T. R. 1993, Väari, E. 1966, 1994) ja rõhku on asetatud peamiselt vormi kirjeldusele (Viitso 2008). Seega vääriks liivi keele kõneviiside süsteem laiemat tutvustust ja rõhuasetusega kõneviiside funktsioonidele.

Tekstikorpuseks kasutan peamiselt Julius Mägiste (1964, 2006) ning Lauri Kettuneni (1925) ja Seppo Suhoneni (1975) kogutud liivi keele materjale. Liivi, eesti ja läti keele kõrvutamisel on abiks Martin Lutheri Väike katekismus.

1. SISSEJUHATUS

Kuna üks mu töö ülesannetest on liivi, eesti ja läti kõneviiside süsteemi kõrvutusanalüüs, esitan materjali vaheldumisi. Alustan eesti ja läti keele kõneviiside süsteemi käsitleste ülevaatest (pt 2). Mõlemas keeles on kvotatiiv, mida väljendatakse omapärase vormiga (algselt infiniitne verbivorm). Ühemõtteline pole ka kaudse kõne väljendamise funktsioon – kas jääb ta ikka kõneviisi kategooria piiridesse? Seoses sellega kerkib küsimus kõneviisi kategooria selgusest. Läti keeles on peale kvotatiivi (resp. relatiivi) problemaatiline veel teinegi kõneviis, nimelt debitiiv. Seejuures võivad läti kõneviiside vormid oma omapära tõttu kombineeruda, nii et tekivad kahe kõneviisi tunnustega vormid, mille käsitus autoriti erineb tunduvalt.

Uue kõneviisina on kaudsel kõneviisil kirjakeeleski olnud erinevaid vorme (nt peale *õppivat* ka *õppida*, *õppima*). Eriti mitmekesine on aga kaudse kõneviisi vormide hulk eesti murdeis. Siin esinevad sageli kirjakeeles täiesti tundmatud vormid, millest igaüks on kõneviisi päritolu selgitamisel pälvinud uurijate tähelepanu. Viidates läti keelele on põhinetud enamasti kaudse kõneviisi kirjakeelsele kujule, kuid läti murretes on ta esinemus sama kirju kui eesti muuretes. Sellepärast esitan ka ülevaate kaudse kõneviisi vormide esinemusest eesti ja läti keele murretes (pt 3).

Järgmine peatükk (pt 4) käsitleb erinevaid arvamusi kaudse kõneviisi vormide kujunemisest. Vaatlen peamiste eesti keele kaudse kõneviisi oleviku vormide tekkimist ja võrdlen vastava läti seletusega. Erilist tähelepanu pööran keelte vastastikuse mõju käsitlestele.

Kuna eesti keele grammatika on paratamatult eeskujuks liivi keele grammatika käsitlestele (nt jussiivi eristamise osas), esitan töö viimases peatükis (pt 5) eesti keele kõneviiside süsteemi tänapäeva käsitleste ülevaate. Erilist tähelepanu pööran kaudse teatamislaadiga seotud kõneviisidele (kvotatiivile ja jussiivile). Liivi keele praktilise grammatika käsitleste on seotud ka läti keele grammatikaga (nt debitiivi vormide käsitlemine kõneviisina) ning seoses grammatiseeritud evidentsiaalsuse väljendamisega on ühist problemaatikat kõigis neljas naaberkeeles, kus on see kategooria esindatud. Eesti, liivi, läti ja leedu keeles on paralleele kvotatiivi (resp. relatiivi) vormi kasutuses

(algselt infiniitsete vormide kasutamine finiiitses tähenduses) ning tekkinud on homonüümseid vorme (mineviku plaanis: indikatiiv – kvotatiiv; perfekt – pluskvamperfekt). Seetõttu tutvustan ka läti ja leedu kõneviiside tänapäeva käsitlest (pt 5.2)

Viimases peatükis (pt 5.3) on esitatud ka töö praktiline uurimus – Kuramaa liivi keele kõneviiside süsteemi kirjeldus rõhuasetusega kõneviiside funktsioonidele. Kõneviiside juures vaatlen ka debitiivi tarindeid, mille grammatiseerumisastet on eri grammatikate käsitlestes hinnatud erinevalt. Keelematerjalina olen kasutanud erinevaid Kuramaa liivi keele tekste (Mägiste 1964, 2006; Kettunen 1925; Suhonen 1975), abiks liivi, eesti ja läti keele kõrvutamisel on aga Martin Lutheri Väike katekismus. Katekismuses kasutatud kirjaviisi on säilitatud, murde tekstide foneetilist transkriptsiooni on muudetud tänapäeva kirjaviisiks. Kuigi statistiline analüüs polnud eesmärgiks, tekstide kõrvutamine lubab siiski teha mõningaid järeldusi.

2. KÕNEVIISIDE KÄSITLUSI VARASEMATES GRAMMATIKATES

2.1. EESTI KEEL

20. sajandini on ilmunud umbes kakskümmend eesti verbi kõneviiside süsteemi kirjeldust erinevates keeleõpikutes ja -käsiraamatutes (Kilgi 2004: 175) ning Ferdinand Johann Wiedemanni teaduslikus süvagrammatikas. Kõneviiside arv kõigub neis kolmest (Jannau 1863) kuueni (Hermann 1884). Seejuures ei ole Karl August Hermann grammatikas kaudset ja möönvat (Hermannil soovivat) kõneviisi esitatud kõneviiside juures, vaid need on nn lisakõneviisid, küll aga on kõneviiside hulka arvatud infinitiiv. Suuremas osas varasemates grammatikates on käsitletud indikatiivi, konditsionaali ja imperatiivi ning imperatiivi juures on esitatud ka jussiivi vormid. Eraldi kõneviisina sarnaselt tänapäeva käsitlusele (EKG I: 82–83) on jussiivi vaadeldud ainult Michael Weske (1879) grammatikas ning lisakõneviisina Hermannil (1884). Huvitav, et kaudsust väljendav kõneviis on olemas juba esimeses eesti keele käsiraamatus (Stahl 1637), siiski on selle kõneviisi nimeks konjunktiiv ning kahjuks pole leitud ka õigeid kaudsust väljendavaid vorme. Just kaudse kõneviisi käsitlus on autoritele tekitanud kõige rohkem probleeme. Varasemaid grammatikaid on palju uuritud, nt on varasemaid käsitlusi korranud need keeleteadlased, kes on vaadelnud kõneviisi vormide kujunemist (Mägiste 1934: 58–61; Ikola 1953; Kettunen 1954: 196–200; Kask 1985: 220–244; Campbell 1991: 285–299; Künnap 1992: 209–215). Edasi vaatlen lähemalt kaudse kõneviisi eesti keelise käsitlusi.

2.1.1. Kaudse kõneviisi kategooria käsitlus

Juba Ferdinand Johann Wiedemannist (1875) alates on juurdunud eesti keele grammatikais seisukoht, et *modus relativus* on omaette kõneviis – üks verbivormide morfoloogiline kategooria, nt Hermannil, H. Eineril, E. Muugil, J. Aavikul, J.V. Veskil jt (*modus obliquus* nime all). Selle kõrval on aga rida grammatikuid, kes kaudse

kõneviisi vorme ei vaatle vormiõpetuse vaid lauseõpetuse all, seostades neid kaudse kõne (*oratio obliqua*) küsimustega. Nii esitab Eduard Ahrens kaudse kõneviisi näiteid oma lauseõpetuses, pidades neid saksa konjunktiivivi eesti vasteteks. Samuti puudub kaudne kõneviis ka Harald Põllu ja Kaarel Leetbergi vormiõpetuses; neid vorme jälgitakse sealgi lauseõpetuses kaudse kõne käsitlusel.

Väga erinev on olnud kõneviisi või kõne nimetus eri autorite käsitlustes: konjunktiiv (Ahrens 1852), relatiiv (Wiedemann 1875), tagakordamisviis (Nebocat 1884), ebakohene kõneviis (*oratio indirecta*) (Hermann 1884; Grenzstein 1884; Jõgever 1907), kahtlev kõneviis (*modus relativus*) (Einer 1885); kanduv ütlusviis (Põld 1922). Tundub, et kaudse kõneviisi nimetus on jäänud peale kahekümnendates aastates Lauri Kettuneni grammatika (1924) järel.

Märkimist väärrib, et juba Hermannist alates on kaudne (ebakohene, indirektne) kõneviis vastandatud teistele kõneviisidele. Nii teeb seda ka Põld oma "Lauseõpetuses" (1922). Tema on pannud tähele, et otseses kõnes tarvitatavad verbivormid pöörduvad (*ma olen, sa oled*), kaudses kõnes aga ei pöördu (*ma, sa... olevat*). See erinevus esineb ka tingiva kõneviisi puhul (*ma näeksin, sa näeksid, aga kaudses kõnes (et) ma, sa... näeks*), ja käskiva kõneviisi puhul (*tee, tehku, tehkem...*, kaudses kõnes (*et) ma tehku, sa tehku...*). Hiljem on sellele tähelepanu pööranud Mati Hint (1969) ja Huno Rätsep (1971). Rätsep on küsimusele lähenenud omapärase meetodikaga, ta on kasutanud situatsiooni-analüüsi ja abstraherinud kõrgema kategooriana teatamislaadi. Selle mõiste tarvituselevõtuga peaks tema arvates eesti grammatikast välja langema kaudse kõneviisi mõiste.

Teataval määral vaidlusküsimuseks oli, missuguses kõneviisis tuleb tarvitada öeldist sel korral, kui otsese kõne asemel tahetakse tarvitada kaudset kõnet. 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse grammatikud, näiteks Einer ja Põld, nõudsid, et sel korral, kui otsene kõne muudetakse kaudseks, tuleb tarvitada kaudset kõneviisi. Hilisemad autorid aga leidsid, et selleks pole mingisugust põhjust (E. Muuk, M. Tedre, J. Aavik).

2.1.2. Kaudse kõneviisi vormide käsitus

Kuna eesti kirjakeeles kasutati esialgu erinevaid kaudse kõneviisi oleviku vorme (oleviku kesksõna omastav ja osastav, *ma-* ja *da-*infinitiiv), oli grammatikute otsustada, millist vormi neist eelistada. 19. sajandi lõpul hakati eelistama *da-*infinitiivi kujulisi kaudse kõneviisi vorme (Hermann), hiljem aga pääsesid valitsema lõunaeestilised oleviku kesksõnast lähtuvad *vat*-vormid. *vat*-tunnuseliste vormide eeliseks on see, et neid saab tarvitada ka umbisikulises tegumoes (*laulvat – lauldavat*).

Kõige raskemaks küsimuseks on grammatikuil olnud kaudse kõneviisi aegade probleem. On kaks põhilist kontseptsiooni: ühed – alates Einerist – kõrvutavad kaudset kõneviisi kindla kõneviisiga, pidades kaudsele kõneviisile omaseks samasuguseid ajasuhete märkimise võimalusi, kui need esinevad kindlas kõneviisis. Selle seisukoha eeliseks peab Arnold Kask asjaolu, et "kui meil on võimalus kindlas kõneviisis märkida mitmesuguseid minevikulisi ajasuhteid, siis peaks see võimalus tõepoolest olema ka sel korral, kui tegevuse toimumise kohta on andmed saadud kaudselt, kuulduse teel teiste isikute kaudu" (Kask 1984: 242). Osalt seesugune vastavus esineb, näiteks ennemineviku puhul on kõrvutatud laused, nagu kindlas kõneviisis *Ta oli kirja juba läbi lugenud, kui talt andmeid küsiti*, ja kaudses kõneviisis *Ta olnud kirja juba läbi lugenud, kui talt andmeid küsitud*. Selliseid kaudse kõneviisi ennemineviku vorme kohtame ka rahvajuttudes, nt *Kui vennad juba väga palju maad olnud üheskoos ära käinud ja ühe suure tee lahkme pääle saanud, ütelnud nad..* (sama: 242)

Teiselt poolt aga on raskusi liht- ja ennemineviku eristamisega kaudses kõneviisis, sest – nagu on märganud juba varasemadki grammatikud – on raske tähenduslikku erinevust märkida näiteks kaudse kõneviisi minevikuvormide *läinud* ja *olevat läinud* jne. vahel. Ainult kaks aega on kaudsel kõneviisil eitavas kõnes (olevik ja täisminevik: *ei laulvat, ei olevat laulnud*), sest teised võimalikud vormid (*ei laulnud, ei olnud laulnud*) on juba kindlas kõneviisis kasutusel.

Sellepärast on valitsevaks jäänud seisukoht, et kaudsel kõneviisil on samuti kui tingival ainult kaks aega, olevik ja üldminevik (E.Muuk 1927; Viks 1992; EKG; EKKr).

2.2. LÄTI KEEL

Kõneviiside arv on möödunud sajandi läti keele grammatikates kõikunud neljast kuueni. Kaheksateistkümnest grammatikast (kordustrükke pole arvestatud) üheteistkümmes oli eristatud 5 kõneviisi, viies grammatikas 6 kõneviisi ja kahes grammatikas 4 kõneviisi. Kusjuures II maailmasõjani valdav oli erinevate autorite käsitlustes kuue kõneviisi eristus: määramatu (infinitiiv), kindel, ümberjutustav (kaudne), sooviv (tingiv), käskiv ja vajaduse kõneviis. Hiljem oli paljudele grammatikatele eeskujuks võetud Jānis Endzelīnsi ja Kārlis Mīlenbahsi läti keele õpik (Endzelīns 1907), millest on antud välja mitu kordustrükke (viimane a.1993), teiselt poolt aga Endzelīnsi läti keele ajalooline grammatika. Peab märkima, et õpikud erinevad tunduvalt suurest Endzelīnsi grammatikast (Endzelīns 1951), ja seda just eriti kaudse kõneviisi puhul.

2.2.1 Kaudse kõneviisi käsitlused

Kui õpikutes on kaudne kõneviis arvatud kõneviiside hulka, siis Endzelīns on oma läti keele ajaloolises grammatikas nimetanud kaudset kõneviisi kaudseks vormiks. Erinev on ka lähenemine liitaegadele. Õpikus on öeldud:

“Ümberjutustavas kõneviisis jäetakse sageli välja kesksõna *esot*: *Ūpis (esot) lielījies* 'kakk (olevat) hoobelnud'. See "esot" tuleks tingimata välja jätta jätkates ümberjutustust.” (Endzelīns 1939)

Ajaloolises grammatikas aga pole räägitud liitaegadest, vaid kaudses kõnes kasutatud mineviku kesksõnadest. Seoses nendega märgib Endzelīns seal hoopis vastupidist (Endzelīns 1951: §767):

“Minevikus kasutatakse kõikides murretes minevikulisi kesksõnu. Kuna neid mineviku kesksõnu kasutatakse ka perfekti indikatiivina ilma abiverbita ‘on’, siis võib kaudses kõnes selguse mõttes lisada vormile ‘on’ vastava kaudse [ümberjutustava] *esuot* ‘olevat’, nt *Laimiņa tā esuot reiz nuolēmuse* ‘Laimiņa olevat nii kord otsustanud’.”

Niisiis on õpikus Endzelīns lähtunud korrapärase paradigma, ülevaatliku grammatiliste kategooriate süsteemi seisukohalt, ajaloolises grammatikas aga oletatavast vormide arenemise ajalisest järjestusest.

Endzelīnsi ja Mīlenbahsi järgi on mitmed grammatikate autorid (Ramāns 1932; Bērziņa 1942 (1943, 1945, 1987, 1994); Alksnis 1948) korranud tähelepanekut, et "ümberjutustavat kõneviisi kasutatakse nii iseseisvalt kui ka ühenduses verbidega tähendusega 'ütleva', 'mõtleva', ka 'paluma' jt" (Endzelīns 1907: §163).

Kaudset kõneviisi on nimetatud relatiiviks ja konjunktiiviks, lätikeelne nimetus on alati *atstāstījuma izteksme* resp. *forma* 'ümberjutustav kõneviis resp. vorm'.

Tundub, et kaudse kõneviisi aegade eristamisega pole läti grammatikutele probleeme olnud, kaudses kõneviisis on alati eristatud kaht liht- ja kaht liitaega. Siiski on lähenemises ka erandeid – huvitav võiks olla märkus kaudse kõneviisi (seal: vormi) aegade kohta 1954. aastal väljaantud grammatikas (Latviešu 1954):

"Ümberjutustavat vormi kasutab kõneleja mitte esitades otseselt sündmuste käiku, vaid rääkides neist mingi teise isiku jutustuse järgi. Seetõttu pole ümberjutustaval vormil mineviku aegu, sest mineviku ajad on kasutatavad otseses mineviku sündmuste esituses."

2.2.2. Kõneviiside segavormid

Kõneviiside segavorme on käsitletud vastavalt sellele, mida peetakse parasjagu kõneviisiks ja mida vormiks. Endzelīnsi ja Mīlenbahsi õpikus öeldakse, et "vajaduse kõneviisi kasutatakse kindlas, ümberjutustavas ja soovivas (tingivas) kõneviisis" (Endzelīns 1907: §169). Kaudse kõneviisi käskivat alamtüüpi pole eristatud. Sarnaselt on probleemile lähenenud Valerija Bērziņa (1942) ja M. Alksnis (1948): "Nn vajaduse kõneviis on tegelikult kindla kõneviisi haru; seoses sellega on kindla kõneviisi kõrval veel ümberjutustav ja sooviv kõneviis." Niisiis ebaselgemas asendis on siin vajaduse kõneviis ja mainitakse isegi selle ühendust kindla kõneviisiga, nii on ka Viktors Ramānsi (1932) grammatikas: "Vajaduse kõneviisil on kindla, ümberjutustava ja sooviva kõneviisi (ütlus)viis." On eristatud ka ainult vajaduse kõneviisi ühendit tingiva

ja kaudse kõneviisiga (Broka 1936) ning ka vajaduse kõneviisi tingiva kõneviisi (ütlus)viisi (Ratermane 1938).

Nelja kõneviisi eristajad (Latviešu 1954; Grabis 1956) peavad kaudset kõneviisi vormiks ja räägivad sellest kõneviiside käsitluse järel:

“Kindlas kõneviisis ja vajaduse kõneviisis, harvemini käskivas kõneviisis kasutatakse ka erilist ümberjutustavat vormi, kui kõnelejal pole kindlat veendumust tegusõna väljendatud tegevuse, protsessi või seisundi reaalasuses, kui jutustab ta vaid ümber seda, mida on kuulnud teistelt” (Latviešu 1954: §226).

Siiski pole ka sellise käsitluse puhul õnnestunud vältida kõneviisi alamtüüpide eristamist. Vajaduse kõneviisis võib väljendada ka soovi. Nii tekib vajaduse kõneviisi sooviv (tingiv) alamtüüp (Grabis 1956), nt

Man būtu jālasa. ‘Mul oleks vaja lugeda; Ma peaksin lugema.’

Viņam būtu bijis jālasa. ‘Tal oleks olnud vaja lugeda; Ta oleks pidanud lugema.’

3. KAUDSE KÕNEVIISI VORMID MURRETES

Kuna läänemeresoome keeltest kaudne kõneviis esineb ainult eesti ja liivi keeles, on ta köitnud paljude uurijate tähelepanu. On põhjalikult uuritud kõneviisi eri vormide esinemust (Sepper 2007: 299–323) ja päritolu (Mägiste 1934: 58–61; Ikola 1953; Kettunen 1954: 196–200; Kask 1985: 220–244; Campbell 1991: 285–299; Künnap 1992: 209–215; Metslang, Pajusalu 2002: 98–108). Järjekordselt on osutatud nii kõneviisi sarnasusele eesti ja läti keeles, kui ka ühe või teise keele mõjule. Kuid just viimast on sageli tehtud täpsemalt tundmata läti keele poolt. Kaudse kõneviisina kasutatud vormide esinemus on kirju nii eesti kui läti keeles, seetõttu esitan lühikese ülevaate selle kasutamisest eesti keele murretes põhiliselt Kase järgi (1984) ning läti keele murretes Marta Rudzīte dialektoloogia järgi (1964).

3.1. KAUDSE KÕNEVIISI OLEVIKU VORMID EESTI MURRETES*

3.1.1. Laiemalt levinud murdevormid ning nende teisendid

3.1.1.1. *vat-*, *vet-*, *vad-*, *ved-*, *va-*, *v-*-tunnuseline kaudse kõneviisi olevik

vat-tunnuseline kaudse kõneviisi olevik esineb nii kirjakeeles kui ka murdeis. See vorm on omane lõunaeesti murdeile ja kõige järjekindlamalt kohtame seda Tartu ja Võru murdeis.

Tartu murdes on *vat*-tunnuseline vorm üldine, välja arvatud Rannu, Puhja ja Nõo, kus see esineb keskmisel ja nooremal põlvkonnal, nt Nõo *temä olevat maal*, vrd vanem *temä ol na maal*.

Võru murdes, nt *rahvas tegevät* (~ *tekev*) *haina*.

---

* Vt KAART 1

Mulgi murdele on üldiselt omane *vet*-vorm, aga äärealadel on *vat*-vorm kas säilinud või esineb paralleelselt *vet*-tunnuselise vormiga, nt *ta mõistvat juba lugeda, ta õpvat äste*, kuid *na kirjutevet kikk üless*.

Kirjakeele mõjuks tuleb pidada üksikuid *vat*-tunnuselisi paralleelvorme keskmurde alalt, nt *ta olevat nüüd aige*.

vet-tunnuseline kaudse kõneviisi olevik esineb neil aladel, kus teisest silbist kaugemal olev *a* on muutunud *e*-ks. See on tunnuslik eriti Mulgi murdele, samuti esineb ka tartu murde lõunaosas Sangastes ja osalt Rõngus, nt *tu umblevet äste, kirutevet*.

Siiski on Sangaste ja Rõngu alal vanemal põlvel tunduvalt üldisem *v*-tunnuseline vorm, nt *ta ollev, mõistev, tahtev* või nooremail *vat*-vorm: *õpvat*.

vad-tunnuseline kaudse kõneviisi olevik esineb murdealadel, kus partitiivi murdeliseks lõpuks on *-d*. Nii võib seda kohata lõuna- ja põhjaeesti murrakute piirialal, nt Tartu-Maarja murrakus: *väike Mari min eva d sügise kuuli*.

Tõenäoliselt kirjakeele mõjul on *vad*-tunnus levinud mõnel määral ka teistesse põhjaeesti murretesse, näiteks saartele: *veneusulised, need ei mahtuvad (~ mahtuvad) pörguse ka*.

ved-tunnuseline vorm on omane peamiselt mulgi murde lääneosale, nt *temä olev ed palke vedan*.

va-tunnuselised vormid lähtuvad oleviku kesksõna omastavast käändest, esinevad põhja- ja lõunaeesti piirialadel, eriti läänemurde lõunaosas. Saardes, nt *lu ge va ku rohvet*.

Kitsal alal Häädemeeste ja Saarde edelaosas on registreeritud geminatsioonilisi vorme *surrava ja ollava*, nt *tema surre va ära; karjanaine ollava noorik*.

v-tunnuseline kaudse kõneviisi olevik lähtub oleviku kesksõna nimetavast käändest. See vorm on omane lõunaeesti murretele, eelkõige Tartu ja Võru murdealale,

mulgi murdes esineb vähe. Kõige levinum näib see olevat kehesilbiliste esmaväلتeliste tüvedega verbidel, nt Tartu murdes: *temä n ä k e v ilma prillede lugeda*; Võru murdes: *Nainõ ei teke vgi süvvä?*.

Kõige enam on *v*-tunnuselist kaudse kõneviisi olevikku Võru murde lääne- ja keskmurrakuis Harglas, Rõuges, Põlvas, Urvastes, vähem äärealadel Setus, Leivus.

Üldiselt võistlevad Võru murdes tunnused *-v* ja *-vat*, kusjuures esimene neist on vanem ja osalt juba kadumas.

3.1.1.2. *be-* ja *bev-* (*bõv-*) tunnuseline vorm

Teiseks lõunaestiliseks kaudse kõneviisi tunnuseks olevikus on *b*-line esinemus, mis võiks olla seoses *v*-lise oleviku kesksõna tunnusega. See *b*-line tunnus esineb kahel kujul, nimelt *-be* ja *-bev*(~*bõv*) näol.

be-tunnus esineb ainult Helmes, nt *mõni ütles, et ta o l l e b e inimese muudu*.

bev-(~*bõv*-) tunnus on levinud Võru murdes, peamiselt Rõuge ja Hargla murrakus, nt Rõuges *Maali p i d a b e v mehele minema*.

Kõige järjekindlamalt näib *bev*-, *bõv*-tunnus esinevat ühesilbilistel pika vokaali või diftongiga lõppevatel verbitüvedel, sealt on levinud ka kahesilbiliste esmaväلتeliste verbide rühma (*eläbev*, *pidabev*) ja mõnesse *laulma*-tüüpi verbi, nt *laulbev*, *naarbev* ~ *naarbõv*.

3.1.1.3. *da-* (~*de-* ~*e-*) infinitiivi kujuline vorm

Põhjaeesti murrete kõige levinumaks kaudse kõneviisi oleviku vormiks on *da*-infinitiiv, mis on lauses öeldiseks.

Saarte murdes esineb *da*-infinitiivilist kaudse kõneviisi vormi enam Saaremaa lõuna-, kesk- ja lääneosas, nt *seel p i d a d a kulda o l e m a, ta (näkk) i l m u d a väga mitmel näul*.

Läänemurde lõuna- ja edelamurretes on *da*-tunnuseline kaudse kõneviisi vorm omane noorpõlvele, harilikum ja vanem on siin *de*-tunnuseline vorm. Kesk- ja idaosas on enam *da*-lisi vorme, nt Märjamaal: *Liia soolase söömisega t e k k i d a väljatõbi*.

Järjekindlamalt esineb *da*-line vorm põhjaeesti keskmurde läänepoolses osas, eriti Harjumaal, nt *ku uss akkab... peret eitma, siis tema m i n n a puu otsa*. Põhja-Viljandimaal ja Põhja-Tartumaal on mõnikord *da*-tunnuseliste kaudse kõneviisi olevikku märgitud paralleelvormina.

da-infinitiivi kujulise kaudse kõneviisi oleviku variandiks võib pidada *de-(e)*-tunnuselisi vorme, mis on omased saarte murdele ja läänemurde lääneosale.

Nt Saaremaa *naad a k k a d e ee minema*. Muhu saarel esineb järjekindlalt *e*-line tunnus, Kihnus on kaudse kõneviisi tunnus sõltuvalt vokaalharmoonias kas *e*- või *õ*-tunnuseline, Hiiumaal aga on kaudne kõneviis harv nähtus.

Läänemurdes nt *üks kurivaim o l l e kiusand ühte noort meest*.

da-infinitiivist lähtuvad *da*- ja *de*-tunnuselised kaudse kõneviisi oleviku vormid on nii jaatavas kui eitavas kõnes ühesugused, nt *ta lugeda, juua* ja *ta ei lugeda, ei juua*, samuti *sõite, tulle* ja *ei sõite, ei tulle*. Nii nagu kindlas kõneviisis *ei ole* asemel võib olla *pole*, nii võib ka kaudses kõneviisis esineda *ei olla* asemel *polla* või *põlla* ning *ei olle* asemel *polle* või *põlle*.

3.1.1.4. *ma*-infinitiivi kujuline vorm

ma-tegevusnime kujuline kaudse kõneviisi oleviku vorm on omane põhjaeesti idapoolsetele murrakutele, eelkõige ida- ja keskmurdele.

Nt Väandra: *Räägitakse, et see, kis nõiale ohverdab, s a a m a terbeks*; Koeru: *Naine o l e m a undiks käänd*.

ma-tunnusega kaudse kõneviisi olevikku esineb ka Virumaa lõuna- ja keskosas ning Põhja-Tartumaal, nt Äksi: *Ühessa mehe jõud o l e m a karul*.

Üksikuid näiteid on registreeritud ka rannikumurde lääneosast.

3.1.1.5. Konstruktsioon *pidama* + *ma*-infinitiiv

ma-infinitiiv koos verbi *pidama* mitmesuguste vormidega (*peab, peavad, ei pea, pidi, pidid, peaks, pidada, pidanud* jt) moodustab konstruktsiooni, mida tarvitatakse nii murretes kui kirjakeeles kaudse kõneviisi tähenduses.

Kõige rohkem on *peab*-konstruktsioon levinud põhjaeesti murderühmas, nt saartel: *Seel p i d a d a kulda o l e m a*. Samuti ka põhjaeesti keskmurde alal, nt *see p i a b katk o l e m a*. Idamurdes, nt *ta p e a b linnas koolis k ä i m a*. Kirde-eesti rannikumurdes, nt *vana-kurat e i p i a t i a d m a, kus naiste tahk on*.

Lõunaeesti murretele on üldiselt *peab*-konstruktsioon võõras.

Peab-konstruktsiooni võib pidada otseseks tõlkelaenuks saksa keelest (vrd sks *Er soll krank sein – ee Ta peab haige olema*).

3.1.2. Kitsamalt levinud murdevormid ning nende teisendid

3.1.2.1. *ja*-tunnuseline vorm

Omaette kitsa esinemisalaga liiteks on *-ja*, nt *vennad o l e j a mõlemad joonu. tubakast ta* (s.o must nõeluss) *e i p i d a j a sallima*. Et see tunnus esineb ka liivi keele kaudses kõneviisis, siis on üldiselt arvatud, et Tahkuranna *ja*-tunnuseline kaudne kõneviis on liivi laen.

3.1.2.2. *ne*-(*~ne*-) tunnuseline vorm

Tunnus *-na* esineb Tartu murde loodeosas Rannus, Puhjas ja Nõos, ulatudes ka Rõngu põhjaossa. Puhjas nt *kõneldass, et kes noid ussi sõnnu m õ i s t n a, tollele e i t e n n ä midagi*.

Mitmuse 3. pöördes liitub kaudse kõneviisi *na*-tunnusele oleviku mitmuse 3. pöörde tunnus *-va*, nt *olnava, võtnava*, harvem ka mitmuse 1. pöörde lõpp *-me*.

Hoopis haruldane on *na*-tunnuseline kaudse kõneviisi olevik põhjaeesti murretes. Kellamäel siiski nt *noorik e i k a n n a t a n a piibusuitsu*.

Selle kõrval esineb veel paralleelne *ne*-tunnuseline samatähenduseline vorm. Põllu külas nt *Jaan ä i t a h t n e ä ä tulla*.

Kaudse kõneviisi mineviku vormides esineb samasugune *na*-*~ne*-tunnuse paralleelsus ja see viitab tõenäosusele, et nende vormide näol on tegemist ühe ja sama tunnuse eri variantidega.

3.2. KAUDNE KÕNEVIIS LÄTI KEELE MURRETES **

Läti murrete käsitluses on tänapäeva läti keele praktilisest grammatikast mõneti erinev kõneviiside alltüüpide jaotus. See on seotud kõigepealt kaudse kõneviisi erilise asendiga teiste kõneviiside suhtes:

Kõneviiside jaotus läti murretes
Indikatiiv
Konditsionaal
Imperatiiv
Kvotatiiv (relatiiv) debitiiv kaudkõnes konditsionaal kaudkõnes imperatiiv kaudkõnes
Debitiiv konditsionaal debitiivis

3.2.1. Keskmurre

3.2.1.1. Lihtolevik

Relatiivi ehk kaudse kõneviisi lihtolevikku läti keele keskmurrakutes moodustab oleviku aktiivi muutumatu kesksõna lõpuga **-uot, -uoties** (kirjakeele ortograafias *-ot, -oties*), nt *stāsta, ka kaimiņi pļaujuot sienu* ‘räägitakse, et naabrid niitvat heina’; *māte saka, ka viņa nevaruot gulēt* ‘ema ütleb, et ta ei saavat magada’ Elejas.

3.2.1.2. Lihttulevik

Lihttuleviku vorme moodustab aktiivi tuleviku muutumatu kesksõna lõpuga **-šuoat, -šuoaties**, nt *tēus saka, ka viņš braukšuoat uz pilsētu* ‘isa ütleb, et ta sõitvat linna’ Cieceres ja mujal.

** Vt KAART 2

Ühes osas murrakutes kasutatakse sel juhul ka tarindit TULEVIKU AKTIIVI KESKSÕNA *būšot* ‘olevat (tulevikus)’ + PÕHIVERBI INFINITIIV, nt

būšuoṭ krāsni iemūrēt ‘ehitavat (tulevikus) ahju (maja) sisse’ Valkas, Ērgemes; *šuoṭad būšuoṭ būṭ daudz riekstu* ‘sel aastal olevat palju pähkleid (oodata)’ Braslavas; *viņa būšuoṭ braukṭ uz pilsētu* ‘tema sõitvat (tulevikus) linna’ Bauņis jms.

Paralleelselt nende konstruktsioonidega kasutatakse samades murrakutes ka tarindit INDIKATIIVI VORM *būs* või *nebūs* + PÕHIVERBI INFINITIIV, nt *diudesmit vienc (gads) vie būs būṭ* ‘vaid kakskümmend üks (aastat) olevat (tulevikus)’ Valkas; *rīt būs duoṭ (labību)* ‘homme andvat (vilja)’ Braslavas; *būs redzēt, kâ būšuoṭ būṭ* ‘saavat näha, kuidas saavat olema’ Vecates.

3.2.1.3. Debitiiv kaudkõnes

Selleks et kaudkõnes edasi anda teavet, mis on algselt olnud debitiivis, on keskmurrakutes erinevaid võimalusi.

Osas murrakutes moodustatakse kaudse kõneviisi lihttuleviku vormi, ühendades OLEVIKU AKTIIVI MUUTUMATUT KESKSÕNA *esuot* ‘olevat’ DEBITIIVI VORMIGA, nt *brālis saka, ka tēvam esuoṭ jābrauc uz pilsētu* ‘vend ütleb, et isa pidavat sõitma linna’ Bauņis.

Paralleelselt sellise väljendusviisiga kasutatakse ka uuenduslikku vormi, kus ühes sõnas on ühendatud DEBITIIVI TUNNUS PREFIKS *jā-* ning jutustavale kõneviisile omase KESKSÕNA LÕPP *-uoṭ, -uoṭies*, nt.

šim jāietuoṭ ‘ta pidavat minema’; *tas jumc (-ts) akal jālāpuoṭ* ‘seda katust pidavat jälle lappima’ Vecates; *brālis saka, ka tēvam šuoṭdien jābraucuoṭ // esuoṭ jābraucuoṭ // esuoṭ jābrauc uz pilsētu* ‘vend ütleb, et isa pidavat täna sõitma linna’ Cieceres.

Tuleviku vormid kas langevad kokku kirjakeelega, nt *rīt būšuoṭ jābrauc* ‘homme pidavat sõitma’ Elejas, või kasutatakse uuenduslikku vormi nagu olevikuski, nt *būšuoṭ jābraucuoṭ* Ērgemes.

3.2.1.4. Konditsionaal kaudkõnes

Kaudkõnes on võimalik edasi anda ka konditsionaali. Selleks on eriline vorm, kus on ühendatud KONDITSIONAALI TUNNUS *-tu* ja KESKSONA LÕPP *-uot*,

nt *būtuot labâk palikusi te* ‘olevat/oleks parem jäänud siia’ Valkas; *ja nuo rudenc būtuot gāš, būtuot pirmuo klasi cauri* ‘kui olevat/oleks läinud sügisest, oleks esimene klass läbi’ Vecates.

3.2.1.5. Imperatiiv kaudkõnes

Andes kaudkõnes edasi fraasi, mis on otsekõnes olnud käskivas kõneviisis, kasutatakse keskmurrakutes sama tarindit kui kirjakeeles, nt *lai tu aizveduot arī viņai* ‘et sa viigu temale ka’ Braslavas. S.o. kaudsele kõneviisile omase oleviku aktiivse muutumatu kesksõna (lõpuga *-uot, -uoties*) ühendus *lai-* konstruktsiooniga: *lai* ‘las’ + VERB KAUDSES KÕNEVIISIS.

Kuid mõnikord säilitatakse murrakutes sama käskiva kõneviisi vorm, nt *ja gribuot vesela tikt, lai nāk pie viņas* ‘kui tahab [tahtvat] terveks saada, tulgu// las tuleb tema juurde’ Braslavas.

3.2.2. Liivipärane murre

3.2.2.1. Lihtolevik

Vidzeme liivipärastes murrakutes langeb relatiivi ehk kaudse kõneviisi lihtolevik morfoloogiliselt kokku kirjakeele vastavate vormidega, kuid erineb sellest foneetiliselt,

nt *driģeni a, ka tuos metat pirti uz lau, ta perates* (*//peratas*) *nez cik ilgi* ‘koera-pöörirohi ka, kui neid viskavat saunalavale, siis vihtlevat ei tea kui kaua’ Svētciemis; *viņš esat slimš* ‘ta olevat haige’ Nabes; *viņ jou nākat* ‘nad tulevat juba’ Lādes jms.

Mõnedest murrakutest on teateid, et kõrvallausetes kasutatakse indikatiivi, nt *viņč sak, ka Jāns nav mājā* ‘ta ütleb, et Jaan pole kodus’ Lādes; *vilks prasiš, lai viņam duod tuos uogs, meitenc teics, ka krustmātei janes* ‘hunt nõudis, andku// las annab talle

need marjad, tüdruk ütles, et peab viima ristiemale' Nabes; *viņš liedzas un sak, ka nou* (//*novat*) *bīš* 'ta salgab ja ütleb, et pole (//polevat) olnud' Vainižis ja mujal.

Osas Kuramaa liivipärastes murrakutes kasutatakse kaudkõnes ka indikatiivi. Nii on Popes sama tähendusega *viš es:t slims* ning *viš i slims* 'ta olevat haige'; *viš teic, ka viņam nau laik* 'ta ütleb, et tal pole aega' Vandzenes.

Väga tavaline on Kuramaa liivipärastes murrakutes kaudse kõneviisi moodustamine OLEVIKU PASSIIVI MUUTUMATU KESKSÕNA (lõpuga *-am, -amies*) abil, nt *Jāns teic, ka vīņ esam sōv sie:n nuoplāvš* 'Jaan ütleb, et nad olevat oma heina niitnud maha' Ances; *vilkatem varam trāpt a sudrab luod* 'libahunti võivat tabada hõbe-kuuliga' Rojas; *cic (-ts) študenc (-ts) esam sirms* 'mõni üliõpilane olevat hall; *šie kaujamies katr die:n* 'need kaklevat iga päev' Stendes jms.

Need Kuramaa liivipäraste murrakute vormid võivad olla levinud kaudsesse kõneviisi seoses sellega, et läti keeles võib mõnedes konstruktsioonides kasutada samas tähenduses oleviku aktiivi või passivi muutumatut kesksõna, nt *saka alus neesam// neesot* 'ütlevad õlut polevat'.

Noorema põlvkonna esindajad kasutavad juba kirjakeele mõjul ka *uot-* ja *uoties-* lõpulisi vorme, nt *viš esuot* 'ta olevat' Ances; *viņam jo nau:d navuot* 'tal polevat ju raha' Stendes.

3.2.2.2. Lihttulevik

Vidzeme liivipärastes murrakutes võib kaudse kõneviisi lihttuleviku vormi moodustada nagu kirjakeeleski, nt *bēr man duošot maiz* 'lapsed andvat (tulevikus) mulle leiba' Alojās. Kuid tavalisem on tarind *būšat // būšot // būsit* + INFINITIIV, nt *būsit kāzs būt* 'saavat pulmad olema' Alojās; *kas ta būsit pakaļa broukt?* 'kes siis sõitvat (tulevikus) järele?' Nabes; *šis busat piesiet vien ragan pie liep* 'ta siduvat (tulevikus) ühe nõia pärna juurde' Vainižis; *jums tēs būsit broukt uz Rīg* 'teie isa sõitvat (tulevikus) Riiga' Svētciešis jms.

Kuramaa liivipärastes (tāmnieku) murrakutes kasutatakse lihttuleviku vormides *sim-*, *simies*-lõpulisi PASSIIVI TULEVIKU KESKSÕNU, mida asendatakse juba noorema põlvkonna kõnes *šuo-*, *šuo-*-lõpuliste tuleviku aktiivi kesksõnadega.

Näited: *teic, ka vīņ dels nāksim mājās* ‘räägitakse, et nende poeg tulevat koju’; *dzird, ka šī turesimies pretīm* ‘on kuulda, et ta pidavat (tulevikus) vastu’ Stendes.

Kaudse kõneviisi tähendusega võib kõrvallausetes kohata indikatiivi vorme, nt *tēs teic, ka brauks us pilsēt* ‘isa ütleb, et sõidab linna’ Kolkas; *runa, ka viš seižam cietuma un drīz nāks āra* ‘räägitakse, et ta istuvat vanglas ja tuleb varsti välja’ Stendes.

Tuleviku vormides on passiivi kesksõnade kasutus levinud nähtavasti oleviku vormide mõjul.

3.2.2.3. Liitolevik

Liitoleviku vorm (eesti keeles vastab sellele täismineviku vorm) võib kaudses kõneviisis langeda kokku vastavate kirjakeele vormidega, nt *viš esuot tics dikt sisc* (-ts) ‘ta olevat kõvasti löödud’ Stendes; *viš esuot dareis, kuo nu zineis* ‘ta olevat teinud, mida teadnud’ Vandzenes.

Kuramaa liivipärastes (tāmnieku) murrakutes võib *esot* asemel kasutada ka *esam*, nt *tad esam bīs gan piens* ‘siis olevat küll olnud piima’ Stendes.

3.2.2.4. Debitiiv kaudkõnes

Debitiivi oleviku ei moodustata mõnikord kaudses kõneviisis **Vidzeme liivipärastes murrakutes** mitte tarindiga *esot* + PÕHIVRBI DEBITIIVI VORM, vaid liites DEBITIIVI VORM + LÕPP *-ot*, nt *zirņi jāsejat lounag vēja* ‘herneid tulevat külvata lõuna tuulega’ Svētciešis; *skuķim jāsoucot guous māja* ‘plika pidavat lehma koju kutsuma’ Alojās jms.

Kuramaa liivipärastes murrakutes võib kohata nii vorme, mis morfoloogiliselt vastavad kirjakeele vormidele, kui ka vorme, mis on tavalised Vidzeme liivipärastes murrakutes, nt *kād kaln ta viņam esuot jagāž* ‘milliseid mägesid siis ta pidavat nihutama’; *tas jamazgejuot tu līt* ‘seda pidavat kohe pesema’ Vandzenes.

Debitiivi **tulevikus** lisatakse Vidzeme murrakutes tavaliselt debitiivi vormile lõpp *-ot*, nt *būsit jāpļouat sien* ‘pidavat (tulevikus) niitma heina’ Vainižis; *busat jasakat maksat* ‘pidavat (tulevikus) alustama maksma’ Lādes jms.

Debitiivi mineviku vorme pole kaudse kõneviisi puhul varasemates murrakute kirjeldustes mainitud, kuid peab siiski arvama, et kasutatakse ka selliseid.

3.2.2.5. Imperatiiv ja konditsionaal kaudkõnes

Vähemalt osas Kuramaa liivipärastes murrakutes ei kasutata verbi kesksõna vormi kaudkõnes käsu refereerimisel, nt *māt sauc la // lai mes iet puzdiena* ‘ema kutsub, et me läheksime lõunale’ Stendes.

Vähemalt osas murrakutes kasutatakse kaudkõnes sama konditsionaalivormi kui otseses, nt *viš teic, ka viš te nedzīvat ne vie:n die:n, ja viš varet* ‘ta ütleb, et ta ei elaks siin ühtegi päeva, kui saaks’ Stendes.

Mõnedest murrakutest on teateid, et kaudset kõneviisi seal ei kasutata.

3.2.3. Ülemlāti (*augšzemnieku*) murre

Ülemlāti murrakutes vastavad kaudse kõneviisi vormid osalt kirjakeelele, osalt erinevad sellest.

3.2.3.1. Lihtolevik

Lihtolevikku väljendatakse kaudses kõneviisis osas murrakutes nagu kirjakeeleski oleviku aktiivi muutumatu kesksõnaga lõpuga *-uot*, *-uoties*, nt *viņam* või *viņai tas patīkuot* ‘talle see meeldivat’ Galgauskas ja mujal.

Kuid paljudes ülemlāti murrakutes on võimalik ühildada kesksõna soos, arvus ja käändes lause alusega. Sellisel juhul kasutatakse OLEVIKU AKTIIVI KESKSÕNA MUUTUVAD VORMID, mis meessoos lõpevad *-us* > *-s*, naissoos aga *-uoti* > *-uote*, *-ūte*. Näited: *lielajiem viņč neduodus ruokas* ‘suurtele ta ei andvat (masc, sg) ennast kätte’; *šie tīrijuot nuost, kad viņi uzkrītuošī* ‘nemad pühkivat (käändumatu) maha, kui need langevat (masc, pl) peale; kuid naissoos *viņa navaruete oizmigt* ‘tema ei saavat

magama jääda'; *viņas cūku turuošas* 'nemad pidavat (fem, pl) siga' Vestienas ja mujal.

Mõnedes ülemläti murrakutes moodustatakse kaudse kõneviisi lihtolevikku OLEVIKU PASSIIVI KESKSÕNA MUUTUMATU VORMI abil, nt *sacie, ka naasam juos sāta* 'öeldi, et teda polevat kodus' Kalupes; *tagat vys asama* 'nüüd kõik olevat' Viļānis ja mujal.

Võib kohata ka vorme lõpuga **-mu**, nt *muotei ešamu juomeica maize* 'ema pidavat leiba sõtkuma' Baltinavas ja mujal.

Ka siin on võimalik, et on kaudsesse kõneviisi levinud **m**-lised vormid vanemate **t**-liste asemele sel põhjusel, et mõnedel juhtudel kasutatakse **m**- ja **t**-lisi vorme paralleelselt.

3.2.3.2. Lihttulevik

Kaudse kõneviisi lihttulevik moodustatakse suuremas osas ülemläti murrakutest TULEVIKU AKTIIVI MUUTUVA KESKSÕNA abil. Selle kesksõna lõpul on meessoos ainsuses **-š(k)is** resp. **-š(k)ys**, naissoos aga **-š(k)uoti** resp. **-š(k)uote**, **-š(k)ūt'(e)**, nt *svainc dreiži braukškis iz pakali* 'kälimees sõitvat varsti tagasi'; *jei otkān struoduoškute par slauceju* 'tema jälle töötavat (tulevikus) lüpsjana' Baltinavas; *puišy soka, ka jī braukškuš(y) da piļsātai* 'poisid ütlevad, et nad sõitvat linnani; *maitys soka, ka juos braukškuš(ys) da piļsatai* 'tüdrukud ütlevad, et nad sõitvat linnani' Kalupes.

Kohati kasutatakse ka TULEVIKU PASSIIVI MUUTUMATUT KESKSÕNA lõpuga **-škam**, nt *reit dabūškam divi vazumi molkys* 'homme saavat kaks koorma puid' Kalupes ja mujal.

Ülemläti murrakutes kasutatakse ka kirjakeelega sarnast kaudse kõneviisi vormi, nt *visi braukšuot* 'kõik sõitvat (tulevikus)' Galgauskas; *viņč braukšut, viņa braukšut, viņi braukšut, viņas braukšut* 'tema (masc ja fem), nemad (masc ja fem) sõitvat (tulevikus)' Bejas ja mujal.

3.2.3.3. Liitolevik

Kaudse kõneviisi liitolevikku (ee täisminevik) moodustatakse ülemläti murrakutes kas nii nagu kirjakeeles või lisades mineviku kesksõnade ette OLEVIKU AKTIIVI MUUTUVAD KESKSÕNAD *esus* 'olevat – masc', *esuoti* 'olevat – fem' resp. nende foneetilised teisendid nendes murrakutes, kus kasutatakse neid *esuot* asemel või paralleelselt sellega, nt *jis as dabuois* 'ta olevat saanud (masc) kätte; *jei asūte bejuse* 'ta olevat olnud (fem)' Stirnenes jms.

Vidzeme kagumurrakutes kasutatakse samas tähenduses *um*-liitelise verbaalnoomeni instrumentaalivorme, nt *asuot bijumu* 'olevat olnud'; *viņi prasijumu* 'nemad küsinud' Pļaviņases jms.

umu-lõpulise vormi kõrval kasutatakse ka vormi lõpuga *-um*.

3.2.3.4. Liittulevik

Kaudse kõneviisi liittulevikku moodustatakse ülemläti murrakutes nii nagu kirjakeeleski, kusjuures *būšuo*t asemel võib olla MUUTUV KESKSÕNA *būšus*, *būšuo*te resp. nende foneetilised teisendid, mis ühilduvad lause alusega käändes, soos ja arvus, nt *laikam jis byuškys guoš* 'ta vist olevat (masc) läinud'; *nasku nalobu laikam byuškut(e) dzārus* 'midagi halba olevat (fem) vist joonud' Kalupes; *būri byuškuc apskajtejuši* 'nõiad olevat silmitsenud (masc)' Stirnenes.

3.2.3.5. Liitminevik

Kaudse kõneviisi liitminevikku (ee enneminevik) moodustatakse ühendades 1) KESKSÕNA *esuot* resp. *esus*, *esuoti*, 2) ABIVERBI *būt* MINEVIKU AKTIIVI KESKSÕNA ja 3) PÕHIVERBI MINEVIKU KESKSÕNA, nt *jei asūte bejuse īguojuse pi myus cīma* 'ta olevat olnud tulnud (fem) sisse meie juurde külla'; *veceiti as beis aizvec (-ds) uz mežu* 'vanamehe olevat olnud viinud (masc) metsa' Stirnenes.

3.2.3.6. Debitiiv kaudkõnes

Kaudkõnes debitiivi moodustatakse ülemläti murrakutes mõnikord nagu kirjakeeleski. *esuot* ja *būšuot* asemel võivad olla kasutatud ülemlätile omased OLEVIKU ja TULEVIKU AKTIIVI MUUTUVAD KESKSÕNAD *esus, esuoti, būšus, būšuoti* resp. nende foneetilised teisendid, nt olevikus: *as juobrauc // asūt juobrauc* ‘pidavat sõitma’; tulevikus aga: *byuškys juobrauc // byuškam juobrauc // byuškut juobrauc* ‘pidavat sõitma’; liitolevikus: *as beiš juobrauc // asut beiš juobrauc* ‘olevat pidanud sõitma’ jms. Kalupes; olevikus: *ešut juobrauc*; tulevikus: *boušut juobrauc*; liitajas: *bejs juobrauc* Bejas.

Mõnikord prefiksit *jā-* lisatakse ka *uot*-lõpulisele vormile, nt *jāeimuot* ‘pidavat minema’ Pļaviņas; *joazynut* ‘pidavat teadma’ Aknīstes.

3.2.3.7. Konditsionaal kaudkõnes

Konditsionaalil on suuremas ülemläti murrakute osas kaudkõnes oma eriline vorm. Tavalisemate *tuot*-lõpuliste (KONDITSIONAALI *-tu* + KESKSÕNA LÕPP *-uot*) vormide kõrval (resp. nende foneetiliste teisendite kõrval) võib kohata mõnedes murrakutes ka *bij > bej* ja vastava verbi oleviku kesksõna ühendit, nt *būtuot // butuot* : *bij liekuot // lieks* (< *liekus*) (masc), *bij liekuete* (fem) ‘olevat/ oleks pannud’ Lazdonas; *es bej eims* (masc), *es bej eimute* (fem) ‘mina olevat/oleks läinud’ Aknīstes jms ka mujal.

4. KAUDSE KÕNEVIISI KUJUNEMISEST

4.1. EESTI KEELE KAUDSE KÕNEVIISI OLEVIKU VORMIDE KUJUNEMISEST

Enamik eesti keele kaudse kõneviisi oleviku vormidest on kujunenud kas oleviku kesksõna käänete või *da-* ja *ma-*infinitiivide alusel. Seejuures on need partitsiipide või infinitiivide vormid lauses öeldiseks, seega kasutatakse verbi käändelist vormi pöördelise asemel.

Juba varasematest käsitlustest selgub, et kaudse kõneviisi oleviku vormide lähtekohaks võisid olla lauselühenduslikud kesksõnalised või tegevusnimelised konstruktsioonid, kus seoses ütlemist või meelte tegevust märkivate verbidega tarvitati sihitisliku kõrvallause asemel konstruktsiooni, milles kõrvallause öeldis on kas oleviku partitsiibi vastavas käändes või infinitiivivormis. Selliseid lauselühenduslikke konstruktsioone võrdlevad juba XVII sajandi grammatikud ladina *accusativus cum infinitivo* konstruktsiooniga. Seega esinevad paralleelselt seda tüüpi laused, nagu *lootsin, et sa hea mees oled* ja *lootsin sind hea mehe olevat (oleva, olema)*. Alles 19. sajandil lisanduvad neile praeguse kaudse kõneviisi vormidega laused, seega siis tüüp *sa olevat (oleva, olema, olla) hea mees*, mille puhul lauselühenduslik partitsiibi- või infinitiivivorm on muutunud öeldiseks ja endine sihtis saanud aluseks, ühes sellega muutunud kogu lause struktuur (Kask 1984: 240-241).

Üheks probleemiks on lausestruktuuri muutumise viis. Eri käsitlustes on seda seletatud mõneti erinevalt.

Kaudse kõneviisi teket neist konstruktsioonidest on peetud juhtiva verbi (nt *ütles*) ellipsist tingituks. Ellipsi mõtet on Villem Grünthal käsitlenud oma väitekirjas (1941) tüübi "A tegevat kaks b-d" puhul, märkides, et arvatavasti on see kujunenud tüübist "A ütles tegevat kaks b-d", kus siis see verbi finiidne vorm kui enesestmõistetav on ära jäetud (Kask 1984: 271). Osmo Ikola kahtleb, kas see nii iseenestmõistetav ongi ja pooldab Kettuneni arvamust, et predikaat (*näib, üteldakse*) kord-korralt ära jäetakse (1924: 19-20).

Teiseks juhib Ikola tähelepanu *et*-lausetele, mis võimaldavad *et*-lause ja partitsiibi- või infinitiivilause kontaminatsiooni, nt *sai kuulda, et seal üks mees elavat* (vrd *sai kuulda, et seal üks mees elab*). Kask märgib, et sedasama kontaminatsiooni mõtet on juba varem väljendanud Leetberg ja Andrus Saareste (Kask 1984: 271-272). Ikola aga on püüdnud leida toetust soome murretest. Ta kõrvutab eesti *et*-lauseid soome murretes esinevate lausetega: *Sanovat, että tohtorin olevan Helsingissä. Sano, että Jyväskylässä tuoneen. Ehtoolla lupas Poukka, että meille tehdä tilit.* jne. (Ikola 1953: 41-42). Selline kasutus põhineb kahtlemata *et*-lause ja partitsiibi- või infinitiivikonstruktsiooni kontaminatsioonil. Ikola peab võimalikuks, et eesti kasutus on samasuguse kontaminatsiooni tagajärg nagu äsjane soome murrete nähtus. Nt

sai kuulda, et seal üks mees elab + sai kuulda seal üht meest elavat
= *sai kuulda, et seal üks mees elavat*.

Ainus erinevus võrreldes soome keelega on see, et eesti keeles on subjekt vastavalt *et*-lausele subjekti käändes, kuna esitatud soomekeelsetes näidetes vastab subjekti kääne partitsiibikonstruktsiooni reeglitele. Kettunen on selle peale arvanud, et eesti-soome võrdlus on täiesti kasutu (Kettunen 1954) ning jäänud oma ärajätmise seletuse juurde.

4.1.1. Oleviku kesksõna kujulise vormi tekkimisest

Niisiis *vat*-tunnuseline kaudse kõneviisi vorm on tekkinud lühenduse või kontaminatsiooni teel varasemast lauselühenduslikust konstruktsioonist. Ütlemist või meelte tegevust märkiv verb on jäetud ära ja lauselühenduslik partitsiip on saanud öeldiseks. Oleviku kesksõna kujulise vormi algupära on partitsiibi- ja infinitiivikonstruktsioonide näidetega piisavalt seletatud (vt Kettunen 1924: 19, 1954: 197; Airila 1935: 48; Mägiste 1952: 358; Ikola 1953: 11; Kask 1984: 270-272 jt).

4.1.2. *da*-infinitiivi kujulise vormi tekkimisest

da-tunnuselise kaudse kõneviisi vormi sünnist on esitatud kaks põhimõtteliselt erinevat teooriat: 1) *da*-infinitiiv on tulnud varasema potentsiaali asemele; 2) aluseks on *accusativus (nominativus) cum infinitivo* -konstruktsioon, millest on arenenud kaudne kõneviis, nagu partitsiibikonstruktsioonist on arenenud *vat*-tunnuseline vorm.

Esimese teooria pooldajateks on olnud Kettunen ja Grünthal. Esimene esitab lühidalt oma käsitlust raamatus "Lauseliikmed eesti keeles" (§ 24):

„Infiniitse predikaadi seletab osalt see, et infinitiivi asemel (*olla, tulla*) kord finiitiline verb potentsiaalkujul seisnud (*olle, tulle, varem ol-ne-, tul-ne-*), nagu see vanemas keeles (*leeneb, olneb* jts), rahvalauludes (nt *Tähele minagi lähnen* 'vist lähen'), võru-setu murdeis (nt *Timä olnes mõtsah* 'tema olla, vist on metsas') ja ka mujal meie keelkonnas ette tuleb (vrd soome *Hän tulee pois* 'ta tuleb vist ära', *Minä saanen rahaa* 'mina saan vist raha')“.

Grünthal on lisanud veel, et vormid *olla, tulla* olevat kujunenud hiljem *e* muutumisega *a*-ks (1941: 245).

Selle seisukohaga leppisid algul Martti Airila ja Kettunen, ei leppinud aga Julius Mägiste ja Ikola. Mägiste näitas, et keeleajalooliselt ei saanud potentsiaali ainsuse 3. pöörde *olneb, tulneb* ja *da*-infinitiiv *oldak, tulδak* kuidagi seguneda, pealegi annab murdes *a* muutumine *e*-ks teisiti seletada (Kask 1984: 272). Ei nõustu Grünthali seletusega ka Ikola, kes märgib, et ainult nelja verbivormi (*olle, tulle, panne, minne*) põhjal ei saa teha sellist järeldust, pole ka 3. pöörde küsimus õigesti lahendatud – 3. pöördes oleks oodatav lõpp *-b* (Ikola 1953: 30). Nii Ikola kui ka Mägiste on arvamusel, et *da*-infinitiiviline kaudne kõneviis on kujunenud samuti kui partitsiibiline.

Sellest ootuspärasest seletusest on uurijaid eemale juhtinud asjaolu, et nii eesti keeles kui ka teistes läänemeresoome keeltes üldiselt ei esine *da*-infinitiiv *verba sentiendi et declarandi* tüüpi verbide ühenduses. Peab oletama, et *da*-infinitiivilise kaudse kõneviisi tekke ajal esines veel eesti murdeis *da*-infinitiivi tarvitust ühenduses tundmist ja ütlemist väljendavate verbidega. Mägiste on näidanud, et seda oletust toetavad mõningad soome murded, eesti keelest on ainult Wiedemanni fikseeritud

näiteid setust. Kuna need on erinevad, üksteisele kauged murdealad, oletas Mägiste, et see nähtus on läänemeresoome alal olnud varem palju laialdasem (Mägiste 1952: 359). Ikola on leidnud, et lisaks Mägiste esitatud tõenditele tuntakse samasugust infinitiivikonstruktsiooni Sjögren-Wiedemanni järgi ka liivis, peamiselt Salatsi ja Kūolka murretes ning lapolis.

4.1.3. *ma*-infinitiivi kujulise vormi tekkimisest

Siingi on olnud erinevaid seletusi. Grünthal arvas *ma*-infinitiivilise kaudse kõneviisi kohta, et seda vormi tuleks pidada *-va~-van* partitsiibi rööpvormiks, sest eesti keeles leidub *v~m* vaheldust (*ainumad~ainuvad <*ainoyat*). Teised keeleteadlased ei nõustunud ka selle Günthali seisukohaga ja leidsid, et *-ma* on vana eesti keele pärane vorm. Ikola on osutanud (1953: 15), et liivis ja vadjas kasutatakse III infinitiivi illatiivi konstruktsioonis *acc. (nom.) cum inf.* Liivis kasutatakse seda vormi lauselühendina teadmist, arvamist, märkamist tähistavate verbide juures nt.

Lūž: *kīela idtuoistōnōz īezō Sēzar kūliz kēk lā'b jūs īdtō kleppum.*

'Kell üksteist öösel S. kuulis kõögi akna juures ühe *koputavat [koputama]*.'

Niisiis *ma*-infinitiivikonstruktsiooni süünd on seletatav selle infinitiivi vormi muude kasutusviiside põhjal. III infinitiivi illatiivi kasutatakse nt käskimist või palumist tähistavate verbide kõrval, ka ühenduses ootamist, lootmist, tahtmist jms tähistavate verbidega, nt *ma ootasin sind piki silmi koju tulema; ma himustan, ma kardan teda seie tulema* (Ahrens Gr. § 381).

Liivis: *ma vōdliz (vuodlis) sīnda tulm* 'ma ootasin sind tulevat [tulema]' (Ikola 1953: 16). Ikola arvates just selliste juhtude vahendusel on *ma*-infinitiiv hakanud levima ka muudesse juhtudesse partitsiibikonstruktsiooni kõrvale ja asemele.

4.1.4. Tegijanimeline kaudne kõneviis liivi ja eesti keeles.

Liivi keeles kaudse kõneviisi markeerimiseks kasutatakse morfeemi *-ji*, mis on samaaegselt ka tegijanime derivaatafiks. Ka see vorm võimaldab leida paralleelsust

vähemalt ühe partitsipiaalse kontekstiga – *a'iliĵi õ'bbi*, vrd eesti *hauduja kana=haudev kana*. Liivi keeles tegijanime vorm ja *b*-partitsiip (ee *v*-partitsiip) võivad teineteist asendada, nt ühe haiguse nime kohta võib öelda:

kā'tiz – võib nuttõ kā'tiz, *ajābi* agā *ajāji* – ikš te'b (JM2, 91)

'külje valud – võib nimetada *kā'tiz*, *ajābi* või *ajāji* – üks haigus'

Järgnevalt on näidetest näha, et ka liivi kaudset kõneviisi kasutatakse nii *sentiendi et declarandi* verbist sõltuvas mitteotseses esituses (sõna *ku* 'et' võib puududa selle algusest) ja alistatud küsilauses, kui ka iseseisvalt ilma saatelauseteta (Ikola 1953: 46-47):

Irē: Tu'ĵ ka kurē un kūzīz, mis ta tōĵi.

'Tuli ka kurat ja küsis, mis ta tahtvat ('tahtja').'

Sīkrōg: Tāmā kītiz ta āb rōkāndĵi.

'Tema ütles, ta ei rääkivat ('rääkija').'

Ūžkilā: Tā'mmōn ka vōĵĵi vigā, tā'm um kītōn, ku ta sōĵi tijā ma'gkōks kilmō vietā ĵūdō, ta ēĵi ĩ'd reidkōks ūlōks.

'Temal ka olevat ('olija') viga, tema on ütelnud, kui ta saavat tühja kõhuga (maoga) külma vett juua, ta jäävat ühe korraga hulluks.'

Kūolka: No ku ĵĵi valmōz siz laz tūog tā'mmōn.

'Noh, kui saavat valmis, siis toogu temale.'

Lūž: Un ne nā'gĵĵid ma āb tīed mingizt Petrograd akadēmia profesōrōdōn, mis ne kītĵid ĵ'ĵ sīe.

'Ja nad olevat näidanud ('näitaja') ma ei tea missugustele Petrogradi akadeemia professoritele, mis nad ütlevad ('ütleja') selle kohta.'

Kettunen on arvanud, et kaudne kõneviis on liivi keeles kujunenud tegijanime tarindist samal viisil kui I partitsiibi tarindist. Liivi keele sõnaraamatu sissejuhatavas grammatikas märgib ta lisaks, et partitsiibi siirdumine tegijanime teelt on olnud vajalik, sest partitsiip oleks sageli langenud kokku indikatiivi preesensiga (Kettunen 1938: LXX-LXXI, § 115). Ikola ei pea seda seletust kuigi usutavaks, sest liivi keeles nagu teisteski läänemeresoome keeltes ei ole jälge selle teooria eeldatud partitsiibi tarindile vastavast «tegijanime tarindist». Seevastu on liivi keeles kolme tüüpi partitsiibitarindi

vasteid: 1) partitsiibil põhinev, niisiis tõeline partitsiibitarind, nt *äla tie mün, mis sa äd tō eņtšōn tiedōb*; 2) *da*-infinitiivil põhinev; 3) *ma*-infinitiivi illatiivil põhinev.

Oleks raske seletada, miks tegijanimele põhineva partitsiibitarindi vaste oleks hävinud, kui teised tarindid on säilinud. Kui tegijanimetarind oleks olemas olnud, siis oleks see kaudse kõneviisi toetatuna kindlasti säilinud. Seletust nõuab seegi, miks neist partitsiibitarindite vastetest ainult üks ja nimelt just tegijanimetarind oleks arenenud kaudseks kõneviisiks.

Siit Ikola järeldab, et ei või rahuldavalt seletada tegijanime saamist kaudseks kõneviisiks liivi keele enda põhjal. Juba Sjögren-Wiedemanni grammatika peab selle kasutust laenatuna läti keelest (1961: § 140), ja selline oletus on erakordselt võimsa läti keele mõju all oleva liivi keele kohta palju loomulikum kui nt eesti kohta. Läti keeles kasutatakse partitsiipi kaudse kõneviisina. Kui liivi kaudse kõneviisi moodustus on kujunenud läti keele eeskujul, oleks läti partitsiibi preesensi vasteks võinud olla valitud kas I partitsiip või tegijanimi, mida mõlemaid on mõnel juhul (*a'iliji õ'bbi*) kasutatud I partitsiibi funktsioonis. On ootuspärane, et sellisel valikul on kohanenud tegijanimi, sest I partitsiip – sageli indikatiivi preesensi taoline – oleks tekitanud ebaselguse. I partitsiip on, ilmselt samal põhjusel, üldiseltki haruldane. Nii on Ikola arvates kõige paremini mõistetav see, et kaudse kõneviisina kasutatakse liivi keeles teist vormi kui vastavates partitsiibi tarindites.

Eesti *ja*-tunnuselise kaudse kõneviisi kohta on üldiselt arvatud, et see on laen liivi keelest. Vaidlust on tekitanud küsimus, just millisest liivi murdest on laenamine toimunud, ning seoses sellega on kõne alla tulnud ka kõneviisi vanus. Airila on oletanud Kuramaa liivi mõju, kuna pidas silmas Kuramaa poolsaare ja Eesti ranniku vahelise merematka lühidust ja asustuse siirdumise võimalikkust (Airila 1935: 51). Mägiste ei nõustunud sellega ja Airila uurimuse arvustuses (Mägiste 1934: 60) märkis, et "mitmesugused kaalutlused peaksid pigemini küll viitama kunagisele Salatsi liivi murdele". Hiljem pöördudes tagasi selle küsimuse juurde ta ei oleta enam liivi muju (Mägiste 1952: 358):

“Pigemini see on siiski vahest Lõuna-Pärnumaa eesti murde ja liivi vana (muistse Liivimaa liivi Salatsi-murde) ühisjoon ja peaks näitama, et seegi eestis vähe tuntud

kaudse kõne tüüp on mitusada, võibolla koguni umbes 1000 aastat vana. Kuramaa laenu oletusel pole tõenäoliselt mingit alust, sest et Pärnumaa keelel muidu ei paista olnuvat tegemist Kuramaa liivlaste murdega, kuid seevastu on mitmeid kokkupuuteid olnud loomulikult piirinaabrite Salatsi (Salisjõe) liivlaste keelega, mida lakati kõnelemast 1860-nda a. paiku või veidi hiljem, kui Salatsi liivlased lõplikult lätistusiid.”

Samal arvamusel on Kettunen, kuna ta ei leia õigeks, et otsitakse võõrast mõju (< liivi < läti), enne kui on ammendatud oma keelkonnas avanevad seletusvõimalused (Kettunen 1954: 199).

Selle seisukoha teeb väheusutavaks just vormi suure vanuse oletamine, kuna muud kaudse kõneviisi vormid pärinevat XVI-XVIII sajandilt (Saareste; Kask 1984: 252) ning pole põhjust pidada *ja*-tunnuseliste vormi muist vanemaks.

4.2. LÄTI KEELE KAUDSE KÕNEVIISI VORMIDE KUJUNEMISEST

Leedu keeles on enamasti säilinud vanem olukord kui läti keeles, sellepärast vaadeldakse läti keele vormide päritolu selgitamisel ka vastavaid leedukeelseid vorme. Andmed kolmanda balti keele – vanapreisi keele – kohta on üsnagi puudulikud. Seetõttu ei saa selle põhjal, et erilist kaudse kõneviisi vormi pole seal registreeritud, veel kindlalt väita, et seda kõneviisi pole olnudki. Peale indikatiivi on kindlaid teateid vaid vanapreisi keele imperatiivist. Endzelīnsi vanapreisi grammatikas (1943: 106) on öeldud:

“Indikatiivi kohatakse ka seal, kus leedu ja läti keeles oleks olnud kesksõna "relatiivi" tähenduses: *mes druwīt turrimai, tāns ast nouson tickars tawas* "wir glauben sollen, er sei [läti *ēsuot*] unser rechter Vater"; *druwīt, stai grīkai ast prastan etwierpton* "glauben, die Sünden seien [läti *ēsuot*] dadurch vergeben".”

Leedu ja läti keeles on kesksõna vahendatava tegevuse puhul tõrjunud välja finiiitverbi ja ühildub niisiis kaudses kõnes oma subjektiga käändes (=nimetavas), arvus ja soos.

Selline kaudne kõne on kas kõrvallause mõne "verbum dicendi" või "sentiendi" järel, või – ilma eelneva verbita – sõltumatu lause. Kusjuures olevikus kasutatakse kesksõna *nt*-ga. (Endzelīns 1951: 976)

Nõnda öeldakse nt: le *girdējau, (kad) tėvas ateisiqs,*
                          lä *dzirdēju, ka tėvs nākšot,*
                          ee *kuulsin, (et) isa tulevat* ([tulev] tulevikus) või

                          le *tėvas norėjo žinóti, ką sūnus dārąs* resp. *daręs,*
                          lä *tėvs gribēja zināt, ko dēls darot* resp. *darījis,*
                          ee *isa tahtis teada, mida poeg tegevat* [*tegev*] resp. *teinud.*

Arvatavasti on leedu fraasile *girdējau tėvas ateisiqs* eelastmeks olnud veel praegugi võimalik konstruktsioon (a) *girdējau tėvą ateisiantį,* lä *dzirdēju tėvu atnākot* ~ *atnākam* 'kuulsin isa tulevat'. Viimase konstruktsiooni ja sellele sünonüümse väljendi (b) kontaminatsiooni tulemusena võis tekkida tüüp (c).

- (a) *girdējau tēvq ateisiantj* ‘kuulsin isa tulevat’ +
 (b) *girdējau, (kad) tēvas ateis* ‘kuulsin, et isa tuleb (tulevikus)’
 = (c) *girdējau, (kad) tēvas ateisiqs* ‘kuulsin, et isa tulevat ([tulev] tulevikus)’

Kaasa vōis aidata konstruktsioon, kus kesksōnal oli sarnane tähendus:

le *jis sākos daug žinqs*

lä *viņš sakās daudz zinot* [zinošs]

ee *ta ūtleb ennast palju teadvat* [teadev]

Niisiis pōhimōtteliselt ei erine läti keele kaudse kõneviisi päritolu seletus eesti keele omast (vrd Ikola 1953: 42). Tähelepanuväärsem vōiks olla käändes, soos ja arvus muutuvate aktiivi oleviku ja tuleviku kesksōnade asendamise seletus. Eesti keelt puudutavas kirjanduses mainitakse seda vaid muutusena, mis "üllatavalt meenutab eesti-liivi olukordi" (Arumaa 1935: 135). Arumaa rõhutab (samas: 135), et "leedus on partitsiip alati nominatiivis ning kongrueerub geenuses ja numeruses subjektiga. Lätis aga, välja arvatud mõningad murded ja 17. sajandi tekstid, on see pūsinud vaid minevikus." Siin ta viitab Endzelīnsile ja tōesti – Endzelīnsi järgi ūhilduvad tuleviku ja oleviku kesksōnad subjektiga "vaid ūhes osas murretes ning 17. sajandi tekstides" (Endzelīns 1951: 977). Kuid sellele väitele järgneb murrakute loend (vt KAART 2), mis hōlmab tervet ūlemlätiala. Kusjuures kinnitavad seda täielikult veel läti keele murdeatlasi jaoks 20. sajandi 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate alguses kogutud materjalid (Rudzīte 1964).

Kui vaadata kaarti, hakkab silma, et *t*-lise oleviku ja tuleviku kesksōna levikuala piir Leeduga on palju pikem piirist Eestiga. Seega viidatakse naaberkeelte mõjule liiga kergelt ja olukorda oluliselt lihtsustades.

Muutumatu vorm *t*-ga (refl: *-ties*), mis on algupāraselt arvatavasti ainsuse akusatiivi lõpp (nagu eesti *-vat*), on ūldistunud olevikus ja tulevikus läti keskmurdes, kesklāti liivipārastes murrakutes ja mõnedes ūlemlāti murrakutes. Läti keskmurdest on see ūldistunud ka läti kirjakeelde, kuid rahvakōnes olid elavad ka muutuvad partitsiibivormid.

Algselt on kaudset kõneviisi kasutatud teatud tingimustel:

- 1) subjektita lausetes, nt *viņām grūši ejuot mācūēties* ‘Neil olevat raskusi õppimisega’. Sarnaselt öeldakse ka leedu keeles, nt

le *šendien lysiant* (kõrval *lysią*),
lä *šodien lišot*,
ee *tāna sadavat* (*hakkavat sadama*);

le *jis sāko, kad tai gēda esant*,
lä *viņš saka, ka tas kauns esot*,
ee *ta ūtleb, et see häbi olevat*;

2) välja öeldud *verbum dicendi* ja *sentiendi* järel, nt
le *girdėjau tėvą ateisiant* (kõrval *ateisiantį*),
lä *dzirdēju tėvu atnākot ~ atnākam*,
ee *kuulsin isa tulevat*;

- 3) on osutatud ka sellele, et on eelistatud muutumatuid vorme muutuvatele heakõla ja hääliduse lihtsustamise pärast (Endzelīns 1951: 978), nt muutumatud *-uoties*; *-šuo*t vastavatele muutuvatele – *-uošies*; *-šuoši*, *-šuošas*.

Võib arvata, et nt lause *sacīja: es dzieduot* (c) on tekkinud lause (a) ja lause (b) kontaminatsiooni tulemusel.

(a) *sacīja: es dziedu* resp. m *dziedus*, f *dzieduoti* ‘ütles: ma laulan resp. ma laulvat’

(b) *sacīja mani dziedot* ‘ütles mind laulvat’

vrđ le *girdėjau tėvą ateisiant* (muutumatu kesksõna)

5. KÕNEVIISIDE SÜSTEEM

5.1. EESTI KEEL

“Kõneviis ehk moodus on eesti keeles morfoloogiline kategooria, mis väljendab teate allika hinnangut tegevussituatsiooni suhtele tegelikkusega ja/või kõneleja ja kuulaja osa teatamissituatsioonis (ehk teatelaadi) ja/või suhtluseesmärki” (EKG I: 80).

Eesti keeles on verbil viis kõneviisi: kindel ehk indikatiiv, tingiv ehk konditsionaal, käskiv ehk imperatiiv, kaudne ehk kvotatiiv ja möönev ehk jussiiv.

Kõneviiside kohta märgitakse, et need ei vastandu üksteisele ühelaadsete sisutunnuste alusel, vaid hõlmavad nominatiivmodaalsust, kommunikatiivmodaalsust ehk suhtluseesmärki ning teatelaadi (EKG II: 34). Niisiis on seoses kvotatiivi ja jussiiviga eesti keele grammatikasse tulnud uus mõiste – teatelaad, mis võib olla otsene või kaudne. Peatun lähemalt selle juures.

5.1.1. Kaudne teatamislaad

Eesti kirjakeeles on kaudne kõneviis hiline, tulnud üldiselt tarvitusele 19. sajandi teisel poolel. Eesti murretes on see küll vanem, kuid ka siin ei saa see olla põline, sest ta esineb sugulaskeeltest ainult eesti ja liivi keeles ning tal puudub ühine kaudse kõneviisi spetsiifiline tunnus. Saareste arvates on kaudne kõneviis eesti keeles võinud tekkida alles XVI-XVIII sajandi jooksul.

Kask kirjutab kaudse kõneviisi tekkimisest (1984), et "on tunnetatud vajadust võõra, kellelki teiselt kuuldud kõne edasiandmiseks eri kõneviisiga" ja "kaudse kõneviisi vormi otsimisest võib olla tingitud ka selle vormide kirevus". Võiks täpsustada, et oli tekkinud vajadus laiemas mõttes väljendusvahendi järele, millega saab teistelt isikutelt kuuldud väljendeid ja mõtteid edasi anda, ning vormide kirevus on mitte ainult kõneviisi raames, vaid kaudse kõne väljendusviisis üldse.

Juba Hermann oli märganud kaudse kõneviisi iseäralikku kohta teiste kõneviiside hulgas. Ta kirjutab (1884: 99):

“Ebakohene kõneviis (*oratio indirecta*) on õiguse pärast kõigi teiste kõneviiside vastane, sest et kõiki teisi (kindlat, kahtlevat, käskivat, nimetavat ja soovivat) kõneviisisid võime otsekoheseks kõneviisiks nimetada”.

Sellele asjaolule juhib tähelepanu ka Rätsep oma artiklis "Kas kaudne kõneviis on kõneviis?" (1971: 43–69). Ta kasutas teatamissituatsioonianalüüsi ja ilmnes, et erinevalt teistest kõneviisidest (indikatiivist, konditsionaalist ja "otsest imperatiivist" pole kaudses kõneviisis ja "kaudses imperatiivis" (s.t. möönvas kõneviisis) teate allikas samane kõnelejaga, kusjuures seda erinevust kõneviisi definitsioonis ei ole kirjeldatud. Seetõttu abstraheris Rätsep kõrgema kategooria – teatamislaadi – ja nimetas kaudse kõneviisi ning "vahendava imperatiivi" vastavalt vahendava teatamislaadi indikatiiviks ja imperatiiviks. Tiit-Rein Viitso leidis (1976: 158), et "kuigi teatamislaadi analüüs sellisena on mõeldav, pole see vastavate muute-paradigmade defineerimiseks vajalik".

Seejärel on eesti keeles eristatud uus kõneviis – möönv kõneviis ehk jussiiv – ja kõneviisi definitsioonis on üheks kategooria tunnuseks see, et kõneviis väljendab "kõneleja ja kuulaja osa teatamissituatsioonis (ehk teatelaadi)" (EKG I: 80) ning on märgitud, et kõneviisid ei vastandu üksteisele ühelaadsete sisutunnuste alusel.

Tähelepanuta on jäänud Rätsepa tuvastatud "vahendav konditsionaal" (1974), mille kohta ta nendib ise, et "konditsionaali küsimus on selles kategooriavormis (kaudses teatamislaadis) segane". Konditsionaali kasutatakse küll ka vahendavas teatamislaadis ning konditsionaalil on olemas vormid nii isikulõppudega kui ilma, kuid erinevate vormide kasutuses ei ole süsteemi, mis oleks otseselt seotud teatamislaadiga.

Et läti keeleski on kaudne kõneviis suhteliselt uus nähtus, siis on ka läti grammatikas sarnaseid probleeme. Läti keele kõneviiside süsteemis on piiripealseid nähtusi, mida käsitletakse eksides väite vastu, et ühel kõneviisil ei saa olla teist kõneviisi – vormi, millel on kahe kategooria tunnuseid, on erinevates käsitlustes nimetatud ühe või teise kategooria alltüübiks. Peab märkima, et läti keeles on üks kaudsest kõneviisist veel noorem kõneviis – debitiiv e. vajaduse kõneviis. Kusjuures moodustatakse debitiivi nii, et ta liitub kergesti teiste kõneviisidega (tarindis võib

abiverb olla indikatiivis, relatiivis ja konditsionaalis). See asjaolu veelgi suurendab segavormide arvu.

5.1.2. Kvotatiiv ja jussiiv

Tänapäeva eesti keele grammatikud on esitanud järgmise kaudse kõneviisi definitsiooni:

“Kvotatiiv vormistab kaudset teatelaadi, lausega edastatava info vahendatust, s.o seda, et kõneleja ei võta ise seisukohta lausesisu tõeväärtuse suhtes, vaid annab edasi kelleltki teiselt pärineva info koos tõeväärtushinnanguga” (EKG II: 36).

On märgitud ka seda, et sageli tahetakse markeeritud kõneviisiga väljendada kahtlust öeldu sisus, kuid teistel juhtudel võib kõneviisitähenduses domineerida infoallika erinevus kõnelejast (samas: 36).

Kaudsel kõneviisil on kaks aega – olevik ja üldminevik (*nägevat, olevat näinud*).

Tänapäeva eesti kirjakeeles väljendatakse kaudset kõneviisi kesksõnade abil, kasutades oleviku märkimiseks *v*- (isikulise tegumoe) või *tav*-kesksõna (umbisikulise tegumoe) osastavat käänat (*elavat, elatavat*). Varem kasutati kirjakeeles kaudse kõneviisi vormidena peale kesksõnade ka infinitiive (*elada, elama*). Nüüd peetakse neid kvotatiivi funktsioonis toimivateks vormideks (EKG II: 36). Mineviku väljendamiseks kasutatakse tarindit VERB *olema* KAUDSES KÕNEVIISIS + ISIKULISE või UMBISIKULISE TEGUMOE MINEVIKU KESKSÕNA (*olevat elanud, olevat elatud*). Isikulises tegumoes on võimalik ka lühem mineviku vorm – *elanuvat*. (Viks 1992: 31; EKG II: 36; EKK: 247)

Jussiivi defineerimisel lähtub eesti keele grammatika teatelaadi aspektist:

“Jussiiv väljendab kaudset (vahendatud) tegevusele õhutamist või käsku, mis on suunatud kõnelejalt kõnesituatsioonis mitteosalevale isikule või mis pärineb kõnesituatsioonis mitteosalevalt isikult” (EKG I: 83).

Siiski väljendatakse jussiiviga ka teisi tähendusi – need võivad olla modaalsed lisatähendused (kontsessiivse või parastava suhtumise või süüdistuse väljendamiseks), kuid on mõnikord võimalik kasutada jussiivi ka otse kuulajale suunatud käsu väljendamiseks (EKG I: 83). Teistsuguse lähenemise järgi primaarne on deontiline modaalsus ja kontsessiivse suhtumise väljendamine, alles seejärel – nõudmise, käsu või keelu väljendamine (Erelt 2002: 93–96; EL 2003: 60). Seega on evidentsiaalsus (viide käsu allikale) üksnes modaalsusega kaasnev lisatähendus, mitte kõneviisi defineeriv tunnus. Veel üks oluline jussiivi tähendus on soovi väljendamine.

5.2. LÄTI JA LEEDU KEEL

5.2.1. Kõneviisid läti keeles

Kuna uut suurt läti keele grammatikat (nagu Eesti keele grammatika I–II 1993–1995 ja Dabartinės lietuvių kalbos gramatika 1994) pole nüüd ilmunud, pean läti kõneviiside käsitlemise tänapäeva kontseptsiooni tutvustamisel põhinema üle 50 aastat vanale akadeemilisele läti keele grammatikale (MLLvg 1959–1962) ning uuemaele praktilistele grammatikale (Ceplīte jt 1991), läti kirjakeele morfoloogiale (Paegle 2003) ja G. Smiltņiece monograafiale verbist tänapäeva kirjakeeles (Smiltņiece 1987).

Niisiis kõneviisi definitsioon on läti keele grammatikas järgmine:

“Kõneviisi kategooria väljendab tegevuse modaalsust, s.t. väljendab tegevuse suhet tegelikkusega, osutades tegevusele nagu objektiivsele reaalsusele või ka osutades, et tegevus on soovitatav, vajalik või tarvilik” (MLLvg 1959-1962; Smiltņiece 1987).

Siin pole mainitud olukorda, kus kõneleja ei vastuta tegevuse reaalsuse eest (kaudse kõneviisi definitsioonist), teatelaadi erinevustest rääkimata. Siiski viimased 50 aastat ei kahtle läti grammatikud selles, et tegusõnal on läti keeles viis kõneviisi: kindel kõneviis (indikatiiv), käskiv kõneviis (imperatiiv), tingiv [sooviv] kõneviis (konditsionaal), kaudne [ümberjutustav] kõneviis (relatiiv) ja vajaduse kõneviis (debitiiv). Ja vaatamata kõneviisi definitsioonile defineeritakse läti keele relatiivi väga sarnaselt eesti kvotatiiviga, nimelt tegusõna kaudses kõneviisis väljendab tegevust, mille reaalsusest kõneleja ei vastuta. Kaudset kõneviisi kasutatakse siis, kui kõneleja jutustab ümber teistelt kuuldud teadet. (MLLvg 1959-1962; Smiltņiece 1987; Paegle 2003).

Sellist üksmeelsust ei ole kõneviiside alltüüpide eristamises. Praktiliste grammatikate ja akadeemilise läti keele grammatika järgi (Ceplīte jt 1991; MLLvg) on alltüübid kaudsel kõneviisil – käskiv – ja vajaduse kõneviisil – kaudne ja tingiv alltüüp. Dzintra Paegle jääb oma monograafias siiski teoreetilise grammatika klassifikatsiooni juurde, kus kaudsel kõneviisil on debitiivi alltüüp.

5.2.2. Kõneviiside alltüübid läti keeles

Läti murrete käsitluses (vt pt 3.2.) eristatakse kõneviiside alltüüpe teistmoodi kui see on traditsiooniks saanud praktilises grammatikas. Rudzīte läti murrete kirjelduses räägitakse hoopis kaudse kõneviisi vajaduse alltüübist, mitte vajaduse kõneviisi kaudsest alltüübist, lisaks mainitutele alltüüpidele eksisteerib veel läti murretes ka kaudse kõneviisi tingiv alltüüp (vrd Rätsepa "vahendav konditsionaal"). Kõneviisi alltüüpide jaotust vaata tabelist:

Kõneviiside jaotus läti murretes	Kõneviiside jaotus tänapäeva praktilises grammatikas
Indikatiiv	Indikatiiv
Konditsionaal	Konditsionaal
Imperatiiv	Imperatiiv
Kvotatiiv (relatiiv) debitiiv kaudkõnes konditsionaal kaudkõnes imperatiiv kaudkõnes	Kvotatiiv (relatiiv) imperatiiv kaudkõnes
Debitiiv konditsionaal debitiivis	Debitiiv kaudkõne debitiivis konditsionaal debitiivis

Selleks et vaadelda kõneviiside alltüüpe ja nende eristamise printsiipe, peab lühidalt tutvuma kõneviiside vormidega, mida ühendatakse teise kõneviisi markeritega. Nagu tabelist näha, kõneviisid alltüüpidega on kvotatiiv ja debitiiv.

Kvotatiivil e kaudsel kõneviisil (relatiivil) on kaks liht- ja kaks liitaega. Lihtaegade moodustamiseks kasutatakse aktiivi muutumatuid oleviku (-ot) ja tuleviku (-šot) kesksõnu, liitaegades – tarindeid VERBI *būt* ‘olema’ AKTIIVI MUUTUMATU OLEVIKU (*esot*) või TULEVIKU (*būšot*) KESKSÕNA + PÕHIVERBI AKTIIVI või PASSIIVI MUUTUV MINEVIKU KESKSÕNA.

Nt verb *lasīt* ‘lugema’

(Esitatud pole refleksiivseid vorme)

AEG	AINSUS		MITMUS	
	masc	fem	masc	fem
lihtolevik e preesens	<i>las-ot</i>	‘	‘	‘
lihttulevik e 1. futuurum	<i>lasī-š-ot</i>	‘	‘	‘
lihtolevik e perfekt	<i>es-ot lasīj-is,</i>	<i>-usi</i>	<i>-uši,</i>	<i>-ušas</i>
liittulevik e 2. futuurum	<i>bū-š-ot lasīj-is,</i>	<i>-usi</i>	<i>-uši,</i>	<i>-ušas</i>

Tegusõna debitiivis e vajaduse kõneviisis väljendab vajadust tegevust realiseerida:

Man ir jāstrādā. ‘Mul on vaja töötada; mul tuleb töötada; ma pean töötama.’

Vajaduse kõneviisil on 2 vormi – liht- ja liitvorm. Lihtvormiks on tarind

ir ‘on’

bija ‘oli’ + *jā-* (prefiks – debitiivi tunnus) -VERB (indikatiivi 3.p.)

būs ‘on (tulevik)’

ir

liitvormiks: *bija* + *bijis* ‘olnud’ + *jā-* -VERB (ind.3.p.)

būs

Kusjuures lause subjekt on daatiivis. Kui lauses on objekt, see on nominatiivis.

5.2.2.1. Kaudse kõneviisi käskiv alltüüp

Kaudsel kõneviisil on käskiv alltüüp. Seda kasutatakse jutustades ümber väljendit, milles tegusõna on käskivas kõneviisis.

Māte: "Brauciet mājās!" – Māte vēlas, lai mēs braucot mājās.

‘Ema: "Tulge koju!" – Ema soovib, et me tuleksime koju.’ [las me tulevat koju]

Kaudset käsku väljendatakse tarindiga *lai* 'las' + PÕHIVERB KAUDSES KÕNEVIISIS – erilist kõneviisi tunnust ei ole ja seetõttu pole seda alltüüpi alati eristatud (nt Pauliņš jt 1978).

5.2.2.2. Vajaduse kõneviisi kaudne alltüüp

Vajaduse kõneviisi kaudset alltüüpi kasutatakse, väljendades vajadust kaudselt (kõneleja jutustab ümber teis(t)e isiku(te) konstateeritud vajadust realiseerida mingi tegevus).

Man esot jāstrādā. 'Mul olevat vaja töötada; mina pidavat töötama.'

Viņam rīt būšot jāstrādā. 'Tal olevat homme vaja töötada; tema pidavat homme töötama.'

Vajaduse kõneviisi kaudsel alltüübil on varem kirjakeelseks peetud nagu kaudsel kõneviisilgi 4 aega: lihtolevik, liitolevik (ee täisminevik), lihttulevik ja liittulevik (MLLv9 1959: 617).

Lihtolevikku väljendab tarind *esot* 'olevat' + PÕHIVERB VAJADUSE KÕNEVIISIS – *esot jāstrādā* 'olevat vaja töötada; pidavat töötama' – või PÕHIVERB KAUDSES KÕNEVIISIS + VAJADUSE KÕNEVIISI TUNNUS PREFIKS *jā-* – *jāstrādājot*. Viimane vorm levib kirjakeelde ning on peetud seda ka paralleelvormiks (MLLv9 1959:618), kuid on hiljem otsustatud siiski kõnekeelseks (Smiltņiece 1987:59, Ceplīte jt 1991).

Liitolevikku väljendab tarind (*esot* 'olevat') + *bijis* 'olnud' + PÕHIVERB VAJADUSE KÕNEVIISIS – *esot bijis jāstrādā* 'olevat olnud vaja töötada; olevat pidanud töötama'.

Lihttulevik: VERBI *būt* 'olema' KAUDSE KÕNEVIISI TULEVIKU VORM *būšot* + PÕHIVERB VAJADUSE KÕNEVIISIS – *būšot jāstrādā* 'olevat (tulevikus) vaja töötada; pidavat (tulevikus) töötama'.

Liittulevik: *būšot* + *bijis* + PÕHIVERB VAJADUSE KÕNEVIISIS – *būšot bijis jāstrādā* 'olevat (tulevikus) olnud vaja töötada; olevat (tulevikus) pidanud töötama'.

Nelja aja kasutust põhjendab vajaduse kõneviisi kaudse alltüübi esinevus läti murretes. Kuna neid liitaegu kasutatakse üldiselt vähe, siis mõned autorid peavad kirjakeelseks 2 aega – lihtolevikku ja lihttulevikku (Ceplīte jt 1991), teised märgivad lihtsalt, et on olemas ka harva kasutatavad liitajad. (Paegle 2003: 116)

5.2.2.3. Vajaduse kõneviisi tingiv alltüüp

Vajaduse kõneviisi tingiv alltüüp väljendab võimalikku või soovitatavat tegevust, mis tegelikult ei realiseeru, kuid on teatud tingimustel võimalik.

Man būtu jāpastrādā. ‘Mul oleks vaja veel töötada; ma peaksin veel töötama.’

Viņam būtu bijis jāstrādā. ‘Tal oleks olnud vaja töötada; ta oleks pidanud töötama.’

Vajaduse kõneviisi tingival alltüübil on nagu vajaduse kõneviisilgi 2 vormi – liht- ja liitvorm.

Liitvormi moodustab tarind *būtu* ‘oleks’ + PÕHIVERB VAJADUSE KÕNEVIISIS – *būtu jāstrādā* ‘oleks vaja töötada; peaks töötama’.

Liitvormi moodustab tarind *būtu* ‘oleks’ + *bijis* ‘olnud’ + PÕHIVERBI VAJADUSE KÕNEVIISIS – *būtu bijis jāstrādā* ‘oleks olnud vaja töötada; oleks pidanud töötama’.

5.2.3. Kõneviisid leedu keeles

Kõneviisi kategooria definitsioon:

“Kõneviisi kategooria on verbivormide süsteem, kus verbivormid väljendavad modaalsust, s.t. kõneleja suhtumist väljendi sisusse” (DLKG: 304).

Niisiis pole leedu keele grammatikas kasutatud mõistet ‘teatelaad’, kuid kaudsel kõneviisil on siiski eriline koht teiste kõneviiside suhtes. Selleks piisab kõneviiside modaalsest vastandamisest. Verbivormide paradigmatel väljendatakse leedu keeles kolme tüüpi modaalsust (samal ajal: 304):

- 1) kõneleja suhtumise järgi tegevuse usaldatavusse seoses informatsiooni allikaga (ilmsus);
- 2) selle järgi, kas kõneleja väljendab tahet tegevuse toimumise kohta (imperatiivsus);
- 3) suhtumise järgi tegevuse teostamise reaalsusesse või võimalikkusesse (potentsiaalsus)

Kõneviis

osutab, et info pole ilmne
või täielikult
usaldatav (+)

ei osuta (-)

osutab, et väljendatakse
tahet tegevuse toimumise
kohta (+)

ei osuta (-)

osutab tegevuse
võimalikkusele või
oletatavusele (+)

ei osuta (-)

kaudne kv

käskiv kv

tingiv kv

kindel kv

Iga hargmikus paremal seisv vorm võib asendada vasakul seisvat vormi, kuid mitte vastupidi. Nõnda võib tingivat kõneviisi kasutada käsu andmiseks (pehmema,

soovitava käsu varjundiga), nt. *Eitume dabar namo!* ‘Läheksime nüüd koju!’ Samuti võib kindlat kõneviisi kui modaalselt markeerimatud kõneviisi kasutada kõigi kolme ülejäänud kõneviisi asemel, kuid kaudset kõneviisi, mis on markeeritud kõikide teiste suhtes, võib kasutada ainult kaudse kõne puhul.

Esimene vastandus – mitteilmsuse või mittetäieliku tegevuse usaldatavuse järgi seoses infoallikaga – iseloomustab kõneleja suhtumist teatavasse fakti teiselt vaatepunktilt kui teine ja kolmas. Seega on kaudne kõneviis vastandatud kõikidele teistele kõneviisidele.

Seda vastandust võib täiel määral vaadelda ka iseseisva verbi ilmsuse või ‘kogemise’ kategooriana. Haarates antud vastanduse kõneviisi kategooriasse on arvestatud kaudselt vastuvõetud tegevust väljendavate kesksõnaliste vormide paradigmaatilist iseloomu, samuti nende korrelatsiooni kindla kõneviisi isikuliste vormidega, kus kaudse kõneviisi kesksõnalised vormid esinevad märgistatud liikmete rollis (DLKG: 304–305).

Kaudse kõneviisi erilisele kohale teiste kõneviiside suhtes osutatakse ka kaudse kõneviisi definitsiooni juures (sama: 310):

“Kaudne kõneviis (*netiesiõginè nuosaka*) osutab informatsiooni mitteilmsust või mittetäielikku usaldatavust. Antud kõneviis väljendab tegevust, millest kõneleja on saanud teada kaudsel teel (teiste isikute kaudu; erinevatest infoallikatest) või mida ta oletab, vastutamata selle kindluse eest. Kaudne kõneviis vastandatakse nii oma **kategoriaalse tähenduse** alusel kui ka **väljendusviisi** järgi kõikidele teistele kõneviisidele.”

Nagu eelnevast on näha, ei erine kategoriaalne kaudse kõneviisi tähendus leedu, läti ja eesti keeles. Väljendusviisi vastandatusega on silmas peetud seda, et kõneviisi väljendamiseks ei kasutata mitte isikulisi vorme, vaid kesksõnu, mis muutuvad (erinevalt eesti keelest ja läti kirjakeelest) käändes, arvus ja soos.

5.2.4. Kaudse kõneviisi väljendamine leedu keeles

Kaudse kõneviisi paradigma koosneb liht- ja liitvormidest. Liitvormideks on kõikide aegade aktiivi (muutuvad) kesksõnad, liitvormideks – aktiivi ja passiivi oleviku või mineviku (muutuvate) kesksõnade ning verbi *búti* ‘olema’ aktiivi kesksõna (*esąs, -anti; bývęs, -usi; búdavęs, -usi; búsiąs, -anti*) ühendid (DLKG:310).

Esiteks kasutatakse kaudse kõneviisi (relatiivi) liitvormidena käändes, soos ja arvus muutuvate aktiivi kesksõnade nominatiivi, kusjuures vorm ei muutu isikuti.

Verbid *dirbti* ‘töötama’, *stebėti* ‘tähele panema; jälgima’ (LLV 1995: 649).

AEG	AINSUS		MITMUS	
	masc	fem	masc	fem
Olevik	<i>/be*/dirb-ąs,</i> <i>/be/steb-įs,</i>	<i>/be/dirb-anti</i> <i>/be/steb-inti</i>	<i>/be/dirb-ą,</i> <i>/be/steb-į,</i>	<i>/be/dirb-ančios</i> <i>/be/steb-inčios</i>
Minevik	<i>dirb-ęs,</i> <i>stebėj-ęs,</i>	<i>-usi</i> <i>-usi</i>	<i>dirb-ę,</i> <i>stebėj-ę,</i>	<i>-usios</i> <i>-usios</i>

Iteratiivne minevik	<i>dirbdav-ęs,</i> <i>stebėdav-ęs,</i>	<i>-usi</i> <i>-usi</i>	<i>dirbdav-ę,</i> <i>stebėdav-ę,</i>	<i>-usios</i> <i>-usios</i>
Tulevik	<i>dirbs-iąs,</i> <i>stebės-iąs,</i>	<i>-ianti</i> <i>-ianti</i>	<i>dirbs-ią,</i> <i>stebės-ią,</i>	<i>-iančios</i> <i>-iančios</i>

*Kaudse kõneviisi oleviku vormile lisab prefiks *be-* modaalse üllatuse, imestamise värvingu. Prefiksit *be-* ei kasutata kaudse kõneviisi muude aegade puhul.

Niisiis kasutatakse kesksõnu ilma abiverbita ja kesksõnad on lauses isikulise verbi positsioonis. Nende grammatilist isikut näitavad isikulised asesõnad ja 3. isiku puhul ka nimisõnad. Finiitsete verbivormide süsteemiga seob kaudset kõneviisi aja- ja tegumoekategooria, kusjuures kaudse kõneviisi paradigma on sümmeetriline kindla kõneviisi paradigmaga. Seni pole ilmnunud põhimõttelisi erinevusi leedu ning läti ja

eesti kaudse kõneviisi vahel. (Käändes, soos ja arvus muutuvate kesksõnade kasutamine ei ole oluline erinevus, sest see ei ole kaudse ja kõikide teiste kõneviiside vastanduse põhjuseks, samuti mitte kaks leedu keelele omast lihtmineviku vormi.)

Kaudse kõne edasiandmiseks kasutatakse leedu keeles ka passiivi kesksõna kesksõna. Sellisel juhul on tegija nn. possessiivi (subjekti) genitiivis (LLV: 649):

olevikus – *mano, tavo, jo (jos), mūsu, jūsu, jų dirbama, stebima*

"minu, sinu, tema, meie, teie, nende töötatav, jälgitav",

minevikus – *mano, tavo, jo (jos), mūsu, jūsu, jų dirbta, stebéta*

"minu, sinu, tema, meie, teie, nende töötatud, jälgitud",

Neid konstruktsioone on võimalik tõlkida eesti ja läti keelde ainult aktiivi kesksõnaga, vrd

le *Jo dirbama nuo ryto iki vakaro – ee Ta töötavat hommikust õhtuni,*

lä *Viņš strādājis no rīta līdz vakaram;*

le *Čia kiškio tupėta – ee Siin jänes istunud,*

lä *Šeit zaķis tupējis.*

See on läti ja leedu keele kaudse kõneviisi vahel tähelepandavamaid erinevusi. Nende vormide puhul võib küsida, kas nad on kaudse kõneviisi vormid või partitsipiaalkonstruktsioonid. Akadeemiline leedu keele grammatika ei mainigi neid vorme kaudse kõneviisi vormide juures (lihtvormideks on vaid aktiivi kesksõnad). Siiski esinevad passiivi kesksõnad lauses öeldisena, kuna muud finitset verbivormi pole. Need vormid on võrreldavad debitiiviga läti keeles. Ka debitiivis ei muutu verbivormid isikuti, kusjuures tegijat väljendab daativi vorm, kuna nimetavas käändes esineb sihitis.

Väide, et leedu keele kaudne kõneviis erinevalt läti ja eesti kaudsest kõneviisist polegi kõneviis, pärineb üsnagi uuest uurimusest (Bisang jt 1993), kuid põhineb aastal 1966 ilmunud leedu keele grammatika ülevaatele koguteoses "Jazyki narodov SSSR". Seal leiduva Valiackienė käsitluse järgi on leedu keeles 4 kõneviisi: kindel, tingiv,

käskiv ja sooviv. Kuid ta lisab, et kõneviisiks võib pidada ka kaudse kõne kesksõnalist fraasi ("*netiesioginē nuosaka*"), nt *ateināš gaidys ir prāššs īsileisti* 'tulevat kukk ja paluvat sisse lasta' (Valiackienē 1966: 513). Esiteks on näitest näha, et kesksõna on finiiitverbi positsioonis. Teiseks kasutab autor "kaudse kõne kesksõnalise fraasi" leedukeelse vastena terminit 'kaudne **kõneviis**' (*nuosaka* 'kõneviis'). Siin on tegemist interpretatsioonierinevusega, olemus aga on ühesugune. Ka läti keele kõneviisi on varasemates grammatikates nimetatud kaudse kõne (st. ümberjutustavaks) vormiks.

Kesksõnalised kaudse kõneviisi vormid erinevad kindla kõneviisi liitvormidest obligatoorse abiverbi puudumise poolest. Kuna olevikuline abiverb jäetakse kindla kõneviisi liitvormides mõnikord välja, võivad kolm vormi kaudse kõneviisi paradigmas osutada homonüümseteks: ühekordse mineviku liitvorm nagu *metēs* 'visanud', vrd (*yra*) *metēs* '(on) visanud' ning passiivi ühekordse mineviku liitvormid nagu *buvēs metamas* 'olnud visatav', *buvēs mestas* 'olnud visatud', vrd (*yra*) *buvēs metamas* '(on) olnud visatav', (*yra*) *buvēs mestas* '(on) olnud visatud'. Antud vormide kõneviisi üle otsustatakse arvestades olukorda ja konteksti (DLKG). Kõik muud kaudse kõneviisi vormid erinevad kindla kõneviisi vormidest.

Kahemõttelisuse vältimiseks kasutatakse mõnikord ühekordse mineviku liitvormide (*metēs*) asemel oleviku liitvormi (*esqš metēs*) - s.t. lisatakse sõna 'olevat'. Passiivi liitvormide asemel (*buvēs metamas/mestas*) kasutatakse vormid kesksõnalise abiverbiga (*esqš buvēš metamas/mestas*). Nt *Jis jau kartq esqš buvēš baustas* 'ta olevat juba kord olnud karistatud'. Nende vormidega rõhutatakse informatsiooni mitteilmsuse või mittetäieliku usaldatavuse tähendust.

Ka varasemates eesti keele grammatikates peeti liht- ja liitvorme erinevateks vormideks, sellest loobuti ainult puuduliku eituse paradigma pärast. Läti ja leedu keeles ei teki rohkem homonüümseid vorme eitava kõne puhul, sest eitust moodustatakse lihtsalt eitava prefiksi lisamisega ning verbi paradigmas miski ei muutu.

5.3. KURAMAA LIIVI KEEL

Kuramaa liivi keeles on verbil viis kõneviisi: kindel ehk indikatiiv, tingiv ehk konditsionaal, käskiv ehk imperatiiv, kaudne ehk kvotatiiv ja möönev ehk jussiiv (Viitso 2008: 318). Verbil on produktiivne debitiivi vorm, mis on debitiivlausete tuumaks.

5.3.1. Indikatiiv

„Indikatiiv on nii sisult kui ka vormilt markeerimata kõneviis. Kui lauses puuduvad muudele modaaltähendustele osutavad vormivahendid, siis näitab indikatiivse verbivormi olemasolu lauses, et tegemist on reaalse sündmusega, väitega, mittevahendatud teatega.” (EKG II: 34)

Traditsiooniliselt eristatakse liivi keeles indikatiivis neli aega: preesens, imperfekt, perfekt, pluskvamperfekt. Nagu eesti keeleski preesens ja imperfekt on lihtajad, perfekt ja pluskvamperfekt – liitajad. Preesensi pöördelõpud on järgmised:

Singular	1. -b /-õb	Pluural	1. -mõ /-õm /-m
	2. -d /-õd		2. -tõ /-õt /-t
	3. -b /-õb		3. -bõd /-õbõd

Liivi keeles eitavat kõneliiki moodustatakse eitusverbi abil, millel on erinevad preesensi ja imperfekti vormid. Preesensis on põhitegusõna ainsuse vormid lõputa, mitmuses lõpud on, kuid 3. pöörde vorm erineb jaatava kõneliigi vormist. Preesensi eitussõna koos põhiverbi pöördelõppudega on järgmised:

Singular	1. <i>äb</i> + -	Pluural	1. <i>äb</i> + -mõ /-õm /-m
	2. <i>äd</i> + -		2. <i>ät</i> + -tõ /-õt /-t
	3. <i>äb</i> + -		3. <i>äb</i> + -tõ /-õt /-t

Imperfekti pöördelõpud jaatavas kõneliigis T.-R. Viitso (2008: 317) järgi on järgmised:

Afirmatiiv

Singular	1. ¹ P /-š /-ž /-īz /-iz /-i 2. Pt /-št /-žt /-īzt /-izt /-id 3. P /-š /-ž /-īz /-iz /-i	Pluural	1. Pmō /-šmō /-žmō /-īzmō /-izmō /-imō 2. Ptō /-štō /-žtō /-īzt(ō) /-izt(ō) /-itō 3. Ptō /-štō /-žtō /-īzt(ō) /-izt(ō) /-itō
----------	---	---------	--

Eitava kõneliigi imperfektis põhiverbi vormid on samased põhitegusõna vormidega eitava kõneliigi preesensis. Eitusverb aga on minevikuline:

		Negatiiv		
Singular	1. <i>iz</i> + - 2. <i>izt</i> + - 3. <i>iz</i> + -	Pluural	1. <i>iz</i> + -mō /-ōm /-m 2. <i>izt</i> + -tō /-ōt /-t 3. <i>izt</i> + -tō /-ōt /-t	

Liitaegade vormid koosnevad abiverbi *võlida* 'olla' oleviku (perfekt) ja mineviku (pluskvamperfekt) vormist ning põhiverbi (aktiivi või passiivi) mineviku partitsiibist. Verbi *līdō* 'olla tulevikus, võimalikult' abil on võimalik eristada tulevikulist tähendust.

Indikatiivi paradigma. Verb *lu'ggō* 'lugema'

Pööre	PREESENS			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	<i>lugū/b</i>	<i>lu'ggōm</i>	<i>āb lu'g</i>	<i>āb lu'ggōm</i>
2.	<i>lugū/d</i>	<i>lu'ggōt</i>	<i>ād lu'g</i>	<i>āt lu'ggōt</i>
3.	<i>lugū/b</i>	<i>lu'ggōbōd</i>	<i>āb lu'g</i>	<i>āb lu'ggōt</i>

Pööre	IMPERFEKT			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	<i>lug/īz</i>	<i>lug/īzmō</i>	<i>iz lu'g</i>	<i>iz lu'ggōm</i>
2.	<i>lug/īzt</i>	<i>lug/īztō</i>	<i>izt lu'g</i>	<i>izt lu'ggōt</i>
3.	<i>lug/īz</i>	<i>lug/īztō</i>	<i>iz lu'g</i>	<i>izt lu'ggōt</i>

Pööre	PERFEKT			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	<i>u'm lu'ggōn</i>	<i>ūo/mō lu'ggōnd</i>	<i>āb ūo lu'ggōn</i>	<i>āb ūo/mō lu'ggōnd</i>
2.	<i>ūo/d lu'ggōn</i>	<i>ūo/tō lu'ggōnd</i>	<i>ād ūo lu'ggōn</i>	<i>āt ūo/tō lu'ggōnd</i>

¹ P tähistab mittepalataliseeritud foneemide *l* ja *n* verbi tüve lõpus asendamist palataliseeritud foneemidega *ļ* ja *ņ*.

3.	<i>u'm lu'ggõn</i>	<i>attõ lu'ggõnd</i>	<i>äb ūo lu'ggõn</i>	<i>äb ūo/tõ lu'ggõnd</i>
----	--------------------	----------------------	----------------------	--------------------------

Pööre	PLUSKVAMPERFEKT			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	<i>vó'j lu'ggõn</i>	<i>vó'j/mõ lu'ggõnd</i>	<i>iz ūo lu'ggõn</i>	<i>iz ūo/mõ lu'ggõnd</i>
2.	<i>vó'j/d lu'ggõn</i>	<i>vó'j/tõ lu'ggõnd</i>	<i>izt ūo lu'ggõn</i>	<i>izt ūo/tõ lu'ggõnd</i>
3.	<i>vó'j lu'ggõn</i>	<i>vó'j/tõ lu'ggõnd</i>	<i>iz ūo lu'ggõn</i>	<i>izt ūo/tõ lu'ggõnd</i>

Paradigmasse võiks lisada futuurumi liitvorme abiverbiga *līdõ*, nagu on seda tehtud juba varasemates käsitlustes (Sjögren, Wiedemann 1861). Kuid sõna *līdõ* paradigmata on käsitletud ka eraldi ühe ainsa verbi kõneviisina (Vääri 1994) – potentsiaalina. Sõna *līdõ* tähendusel on tõepoolest erinevates kontekstides erinevad nüansid, sageli on see dubitatiivne lisatähendus, a) kuna sündmus või tegevus võiks potentsiaalselt toimuda (või mitte toimuda) ja veel ei ole teada, kas see on reaalne, või b) kõneleja ei ole lihtsalt kindel oma väites, nt

a) Tä'mmõn ni'emõd attõ jarā ka'ddõnõd, kiendi sudūd *lībõd mō'zõ mūrdañõd*. (LK, 26)

'Temal on lehmad ära kadunud, keda hundid *on* (arvatavasti) maha murdnud.'

Pētõrõn vó'jtõ ka jõvād mõtkõd, kis mõtliz eñtš mielstõ, kui ni agā *līb tund* se päva, ku tamā võib Trīnõks astõ ältar jūrõ. (JM2, 154)

'Peetril olid ka head mõtted, kes mõtles oma meeles, et nüüd *on* [saab] ometi tulnud see päev, kui ta võib Triinuga altari juurde minna.'

b) Se *līb* tājiz t'd nēlakimdõvīž āigast. (LK, 50)

'See *vist on* tagasi üks 45 aastat.'

Sõna *līdõ* võib esineda debitiivsetes tarindites, nt

Ūõñdžõl siz mēg nā'mõ, mis *līb tī'edõb*. (JM1, 55)

'Hommikul siis me näeme, mida *peab tegema* ~ *võib teha*.

Siz minnõn *līb* rinkõ *lē'mõst* seis veřštõ. (JM2, 151)

'Siis ma *pean* (tulevikus) ringi *minema* setse versta'

Samas võib verbiga *līdõ* väljendada ka seda, et sündmus või tegevus toimub (või ei toimu) tulevikus, lisamata mingit modaalsust, nt

Mēg bro'utšõm ve'l seis stuñdõ, siz mēg *līmõ* Zviedõr sūrmo pāl. (JM2, 61)

‘Meie sõidame veel seitse tundi, siis me *oleme* Rootsi mandril.’

Kis *äb li jövīst kŭlōn* eņtš je'mmō un i'zzō un kis *äb li jövīst ieoppōn* pōtōri, siz ne sōbōd pieksō. (JM2, 40)

‘Kes *ei ole (tulevikus)* hästi *kuulanud* oma ema ja isa ja kes *ei ole (tulevikus) ära õppinud* palveid, siis nad saavad peksta.’

Ka läti keele indikatiivi tuleviku vormidel on modaalsed lisatähendused olemas, see ei sega aga üldjuhul interpreteerida tegevussituatsiooni reaalsena. Seega sulandub sõna *līdō* kõigi oma tähenduse lisantüanssidega tulevikulise abiverbina väga hästi aegade süsteemi.

Tüüpjuhul kasutatakse indikatiivi siis, kui teate allikas käsitab tegevussituatsiooni reaalsena ja kõneleja ise on teate allikas või esineb sellena, teade on mõeldud kuulajale ning suhtluseesmärk on esituslik, nt

Vanāst āigast ve'l *um* ikš ažā, mis *um tā'dōl* pandōb. (JM2, 152)

‘Vanas ajast on veel üks asi tähele panna.’

Siedā ma *äb tīeda*, siedā ma *äb ūo kŭlōn*, selljizt rōkkō. (JM2, 72)

‘Seda ma *ei tea*, seda ma *ei ole kuulnud*, sellist juttu.’

Oma markeerimatuse tõttu saab indikatiiv esineda sealgi, kus süntaktiliste ja leksikaalsete vahendite abil, vahel ka lihtsalt konteksti toetusel väljendatakse muid, sealhulgas ka teistele kõneviisidele omaseid modaal tähendusi (EKG II: 34).

Indikatiivi saab kasutada ka siis, kui a) teate allikas käsitab tegevussituatsiooni irreaalsena, b) kõneleja ei ole ise teate allikas, ehkki teade on mõeldud kuulajale, c) kõneleja püüab kuulajat tegevusele õhutada, nt

a) Mis ma emīņ tāsā *tīeb?* (JM1, 59)

‘Mis ma enam siin *teen /teeksin?*’

Se mie'r neitst pēljipūoļ *um vōnd* neiku rištīngōn, sŭrd pitkād vī'rizt ibŭkst *ātō vōnnōd*, un alli pūoļ *um vōnd* neiku kalān, tabār tikkiž. (JM1, 27)

‘See merineitsi ülemine osa [pool] on *olnud* nagu inimesel, suured pikad kollased juuksed on *olnud*, ja alumine osa [pool] on *olnud* nagu kalal, saba ainult.’

b) Rōkāndizt, ku *āt sānōd* rā'dō selljizi pāikiži. (JM2, 7)

‘Räägiti, et on *saadud [saanud]* raha sellistest kohtadest.’

Siz sāl iž nanā mōtsās *um vōnd* - siedā min jemā jemā kītiz, ku ta ka *āb ūo nānd* siedā pivākuoddō -, bet sāl *um vōnd* vanā pū pivākuodā.. (JM2, 75)

‘Siis seal samas neeme metsas *on olnud* – seda mu vanaema rääkis, et *ei ole* ka tema seda kirikut *nāinud* – , aga seal *on olnud* vana puu kirik..’

c) Kītōn: „*Va’idōm!*” (JM1, 43)

‘Öelnud: „*Vahetame!*”’

Kuna suurim osa liivi keele näitematerjalist on rahvanarratiivi tekstid, mis on evidentsiaalsuse põhilisi funktsionaalseid alasid, oli võimalik jälgida, milliseid strateegiaid on liivi informandid valinud evidentsiaalsuse markeerimiseks (või mitte markeerimiseks). Jutustajad on valinud väga erinevaid strateegiaid.

Üks morfosüntaktilisi evidentsiaalsuse väljendamise strateegiaid on abiverbita mineviku partitsiibi kasutamine predikaadina (Kehayov 2008: 819). See on tavaline nii eesti ja läti (Metslang, Muižniece, Pajusalu 1999) kui liivi keeles. Siiski on viimastest näidetest (b) näha, et on kasutatud ka korrektset indikatiivi liitaega abiverbiga – nii lausetes, kus on refereerimisele viitavad lekseemid (b), kui jutus, mille reaalsuses võiks kahelda, nt

Siz ta [kuṛē] *um lānd* jedspēḍōn neiku amā īlma dō’ṛžōn. (JM1, 23)

‘Siis *on* ta [kurat] *lāinud* ära, nii et terve maailm mürisenud.’

Samas on produktiivne ka abiverbita mineviku partitsiibi kasutamine predikaadina, seda nii a) abiverbi ellipsi juhul vältimaks kordumist, kui b) narratiivile iseloomulikult üldse ilma abiverbita, nt

a) Siz ta *um i’edōn* jālgad jārā upandijizōn. Siz ta *um vōttōn* sōpkōd amād jālgadōks, *vīnd* kuodāj, *pand* ōj pālō kuijōm. (JM2, 78)

‘Siis on ta lõiganud uppujal jalad ära. Siis on ta võtnud saapad kogu jalgadega, *viinud* koju, *pannud* ahju peale kuivama.’

b) *Lānd satiekōn* mīeztō, kis *vīnd* ni’emō. (JM1, 43)

‘*Lāinud* kohanud meest, kes *viinud* lehma.’

Mōtlōr: „Tikā vōlks ju jōvā, āb vōlks kaṛṛil lēmōst.” (JM1, 43)

‘*Mōelnud*: „Kits oleks parem, ei peaks karjas käima.”

Izva’idōnōd, agā *tund* ō’ dōg. *Vōnd* vōtāmōst īds krūogōs īemōjō. (JM1, 44)

‘*Vahetanud* ära, aga *tulnud* õhtu. *Pidanud* ühes kõrtsis öömaja saama [vōtma].’

Ne'i tš ka *āb ūo vōnd kūldō* pi'ŋ utāmizt ja kik lōlamizt. (JM2, 159)

'Niisama *ei ole ka olnud kuulda* koera haukumist ega kuke laulmist.'

Passiivi väljendatakse tavaliselt liitvormidega, mis koosnevad a) abiverbi *vōlda* finiitsest aktiivi vormist ja põhiverbi passiivi mineviku partitsiibist, b) abiverbi *sōdō* finiitsest aktiivi vormist ja põhiverbi passiivi mineviku partitsiibist või ka c) ilma abiverbita, nt

a) Ku sa *ūod kutstōt*, li nēži riškiži. (LK, 35)

'Kui sa *oled kutsatud*, mine sinna [sellele] varrule.'

b) Vanā ve'l tämpō āb tīeda, ku ta *um sōnd piettōt*. (JM1, 13)

'Vanā veel täna ei tea, et teda *on [ta on saanud] petetud*.'

..jōra *sai ulzō lastōt*. (JM2, 151)

'..järv *sai* kuivaks [välja] *lastud*.'

c) Mis mīez tīeb, se jōvīst *tīedōt*. (JM1, 45)

Mida mees teeb, see hästi *tehtud*.

5.3.2. Konditsionaal

“Konditsionaali põhitähenduseks on märkida sündmuse mittereaalsust vaatlushetkel. Lause sisu ei kehti mitte reaalses maailmas, vaid irreaalses (kujuteldavas, hüpoteetilises, soovitavas, kavatsetud, mingitel tingimustel võimalikus).” (EKG II: 34)

Konditsionaali tunnuseks on liivi keeles *-ks* või *-õks*. (Viitso 2008: 318) Tunnusele järgnevad isikulõpud, va singulari 1. ja 3. pööre. Konditsionaalis on verbil kaks aega – olevik ja preteeritum e üldine mineviku ajavorm. Minevikku väljendatakse liitvormiga – abiverbi *võl̄da* ‘olla’ konditsionaali vorm + mineviku partitsiip. Verbi *l̄idõ* ‘olla tulevikus, võimalikult’ abil on võimalik eristada tulevikulist tähendust. Eitust moodustatakse eitussõna + verb konditsionaalis. Eituse puhul isikulõppe ainsuses ei ole.

Konditsionaali paradigma. Verb *lu'ggõ* ‘lugema’

Pööre	PREESENS <i>-õks- + lõpp</i>			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	<i>lu'ggõks</i>	<i>lu'ggõks/mõ</i>	<i>äb lu'ggõks</i>	<i>äb lu'ggõks/mõ</i>
2.	<i>lu'ggõks/t</i>	<i>lu'ggõks/tõ</i>	<i>äd lu'ggõks</i>	<i>ät lu'ggõks/tõ</i>
3.	<i>lu'ggõks</i>	<i>lu'ggõks/tõ</i>	<i>äb lu'ggõks</i>	<i>äb lu'ggõks/tõ</i>

Pööre	PRETEERITUM <i>võlks + nud-kesksõna</i>			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	<i>võl/ks lu'ggõn</i>	<i>võl/ks/mõ lu'ggõnd</i>	<i>äb võl/ks lu'ggõn</i>	<i>äb võl/ks/mõ lu'ggõnd</i>
2.	<i>võl/ks/t lu'ggõn</i>	<i>võl/ks/tõ lu'ggõnd</i>	<i>äd võl/ks lu'ggõn</i>	<i>ät võl/ks/tõ lu'ggõnd</i>
3.	<i>võl/ks lu'ggõn</i>	<i>võl/ks/tõ lu'ggõnd</i>	<i>äb võl/ks lu'ggõn</i>	<i>äb võl/ks/tõ lu'ggõnd</i>

Tingiva kõneviisi minevik näitab, et sündmus on tegelikkuses jäänud vaatlushetkeks teostumata, kuigi oleks võinud võimaluse korral aset leida, nt

Koks sa ka sã'l *võlks võnd*, siz sa ka *võlks nã'nd* knaššõ printsõ. (JM2, 100)

‘Kui sa *oleksid* seal ka *olnud*, siis *oleksid* ka sina *näinud* ilusat printsi.’

Tingiva kõneviisi olevik näitab samuti, et sündmus pole vaatlushetkel reaalsuses

teostunud, mis aga ei pruugi välistada edaspidist teostumist mingi tingimuse korral, nt

Selliz ažā pālō ni tāmā um mõtlōn, kui ni *vōiks* kil iejūodō īd jōvā sā'm! (JM2, 154)

‘Sellise asja peale on ta nüüd mõelnud, et nüüd *vōiks* küll juua ühe hea sõõmu.’

Tingimus võib sõnastuda a) tingimuskõrvallausena, või b) järelduda kontekstist, nt

a) Vólks dīezgan jōvīst vōnd, *ku mēg vólksōm ka bro'utšōnd nāntōn īḡō*, siz mūpō
ō'dōn mēg jūoksmō Zvīedōrmōsō kaffest. (JM2, 64)

‘Oleks küllalt hea olnud, *kui me oleksime ka neile kaasa sõitnud*, siis jookstime homme
õhtul Rootsisis kohvi.’

b) Kītiz īž, kui pigātagā tāmpō vólks upāndōn jarā. (JM2, 175)

‘Ütles ise, et oleks peaaegu täna ära uppunud.’

Konditsionaaliga võib väljendada ka a) ettepanekut, b) soovi või c) midagi irrealset,
kujuteldavat, nt

a) Või *āb vōiks* tānda pievōttō pa dō'rznikā pōisōks. (JM1, 55)

‘Ega *ei vōiks* teda võtta aedniku abiks [poisiks].’

b) Amād vōltō vā'giž un vō'dlitzō, ku *nāks* mingizt mōdō. (JM2, 62)

‘Kõik olid vait ja ootasid, et *nāeks* (saaks näha) mingit maad.’

c) [vanāmīez] sadīz rattist le'bbō selliz mārāks, kui ikš *vólks va'llōn* vīž vakkō
rō'dō.. (JM2, 154)

‘[Vanamees] kukkus vankrist läbi sellise müraga, nagu *oleks* üks *valanud* viis vakka
raha..’

Samuti pehmendatakse konditsionaali abil väljendusviisi kategoorilisust, taotletakse
ettevaatlikust (a), seda eriti negatiivse arvamuse väljendamise puhul (b), nt

a) Ni ne kītizt, ku *tō'kstō* tūlda eḡš laijō tā'giž. (JM1, 50)

‘Nüüd nad ütlesid, et *tahaksid* tulla tagasi oma paati.’

b) Se Polmaḡ um kītōn ne ro'uvōn, ku tām miel pierrō siedā *āb vólks* vōtāmōst pa
pāpīks Irēl. (JM1, 26)

‘See Polmaḡ on öelnud neile inimestele, et tema arvates *ei peaks* seda võtma
kirikuõpetajaks Irēl.’

Ilma statistilise uurimuse läbiviimiseta võiks siiski väita, et eesti keeles on konditsionaali kasutus produktiivsem kui liivi keeles. Sellel on nii subjektiivseid, kui objektiivseid põhjusi. Subjektiivsed põhjused nõuaksid muidugi põhjalikumat uurimist. Nende hulka võib arvata viisakusväljendite kasutamist, mida läbivaadatud liivi keele materjalist oli raske leida. Soovitava või kavatsetud sündmuse markeerimine kõneviisiga või mitte markeerimine on ka iseenesest subjektiivne. Väikese katekismuse liivikeelsest ja eestikeelsest tõlkest võib leida lauseid, kus on eesti keeles kasutatud konditsionaali, liivi keeles on aga kasutatud indikatiivi, nt

..aga äbõm tãnda, ku ta sïe *sãb* piddõ, mis tämmõn um. (PK, 5)

..vaid et me (edendame ja) aitame teda, et ta *võiks* seda pidada enesele. (Paul 1996)

..sïest ku se *ãb õo* täddõn jõvamõks. (PK, 17)

..sest sellest *poleks* teile kasu! (Paul 1996)

Ühtegi vastupidist näidet, kus oleks liivi keeles kasutatud konditsionaali, eesti keeles aga indikatiivi, katekismuse tõlgetest ei leitud.

Objektiivseks põhjuseks vähem produktiivsel konditsionaali kasutusel liivi keeles on teiste tähendusnüansside markeerimine ehk teise kõneviisi eelistamine. Selliseks alternatiivseks valikuks on ka eesti keeles olemasolev kõneviis – jussiiv. Liivi keeles on jussiivi kasutamine otstarvet väljendava sidesõna *laz* ‘et’ järel praktiliselt kohustuslik. Otstarbelauset alustav sidesõna langeb kokku modaalse partikliga *laz*, mida võib alati lisada jussiivi vormile (vrd läti keele tarind *lai* + INDIKATIIVI 3. PÖÖRE kaudse käsu väljendamiseks). Pealauses on väikese katekismuse tõlgetes kasutatud jussiivi nii liivi, kui eesti keeles, nt

Jegaykš *laz volgõ* sïe väljõkstõks ala, kïen võimi y| tãm um.. (PK, 17)

Iga hing *alistugu* valitsemas olevaile võimudele.. (Paul 1996)

Kõrvallauses kasutatakse eesti keeles otstarvet väljendava sidesõna *et* järel kas *da-*infinitiivi või konditsionaali vormi, liivi keeles aga jussiivi, nt

..um pãstõn ja vabaks tiend <.>, *laz* ma *volgõ* tãm entsõm ja tãm valds tãm al *jelag* ja tãnda igabizõs õgizõs, ilm viggõ volmizõs ja pyvalitõs *palkõg*.. (PK, 8)

..on päästnud ja lunastanud <..>, *et ma oleksin Tema oma ja elaksin Tema riigis Tema alamana ja teeniksin Teda igaveses õiguses, süütuses ja õndsuses..* (Paul 1996)

Jumal nim um kyl ižentšõst pyva, aga mēg pālam sīes pālandōksōs, *laz se sāgō pyvastōt* ka mād vail. (PK, 9)

Jumala nimi on küll pūha Tema enda tõttu, aga me palume selles palves, *et see saaks pūhaks ka meie juures.* (Paul 1996)

Mēg pālam sīes pālandōksōs, *laz* touvli Iza *āb vaṅtlōg* mād patidi ja nānt pierast *āb kiēldōg* selliz pālandōks.. (PK, 11)

Me palume selles palves, *et* Isa taevas *ei vaataks* meie patu peale ega *keelaks* meile selle pärast seda, mida me palume.. (Paul 1996)

Ainult ühel juhul on ka liivi keeles *laz* sõna järel kasutatud konditsionaali:

..*laz* ne sieda *vōikst* tiedō rīemkōks ja *āb* voikōs.. (PK, 17)

..*et* nad *teeksid* seda tööd rōõmuga, mitte ägades.. (Paul 1996)

Eesti keele grammatika eristab sellist konditsionaali tähendust, kus olukorra või tegevuse toimumine või mittetoimumine on obligatoorne või eelistatav (EL, 57). Liivi keeles on tavalisem sellist tähendust väljendada debitiivse vormiga, mis võib kombineeruda ka konditsionaalse abiverbi vormiga, nt

Nāntōn um vōnd kortō, kus tām *vōlks vōlmōst.* (JM2, 75)

‘Neil on olnud kaart, kus see *peaks olema.*’

5.3.3. Imperatiiv

Imperatiivi ülesanne on väljendada käsku, imperatiivne verbivorm kujundab käsklause (EKG II: 35).

Otsene käsk on suunatud vestluskaaslasele, mistõttu imperatiivil on ainult ainsuse ja mitmuse 2. pööre. 20. sajandi vaimulikus kirjanduses on kasutatud ka mitmuse 1. pöörde vormi tunnusega *-kkõm, -gõm, -õgõm* (Viitso 2008: 320). Ainsuse vormid on markeerimata, mitmuse 2. pöörde lõpud on *-gīd, -gid, -igid*, eituse puhul võib verbi tüvi erineda verbi tüvest indikatiivis eitavas kõneliigis. Eitust moodustatakse erilise eitussõna imperatiivi vormiga. Ainsuse 2. pöörde puhul on selleks *alā*, mitmuse 2. pöördes *algid*.

Imperatiivil on olemas ainult olevikuaeg, mis märgib mitteminevikulist sündmust.

Imperatiivi paradigma. Verb *lu'ggõ* 'lugema'

Pööre	PREESENS -, -õ; -gīd, -gid, -igid			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	-	-	-	-
2.	<i>lu'g!</i>	<i>lu'gg/õgid!</i>	<i>alā lu'g!</i>	<i>algid lu'gg/õgid</i>
3.	-	-	-	-

Imperatiiv väljendab seda, et suhtluseesmärk on taotuslik, nimelt käskiv, kõneleja ise on teate allikas ning teade on mõeldud kuulajale (või kuulajatele). Imperatiivi kasutatakse seega siis, kui kõneleja püüab kuulajat (või kuulajaid) a) tegevusele õhutada, sundida või b) tegevust keelata. Nt

a) Kui sa tō'd eņtš kuodāj lūomōd a'jjō, siz *ajā* sā'ldō.. (JM2, 151)

'Kui sa tahad loomad (oma) koju ajada, siis *aja* sealt..'

b) Siedā riekkō lūomidi emīņ kuodāj *alā* a'jjō. (JM2, 151)

'Seda teed mööda loomi enam koju *ära* aja.'

Käsk võib olla suunatud a) konkreetsele kuulajale (või kuulajatele) või b) sisuliselt impersonaalsele kuulajale (või kuulajatele), nt

a) Siz võttõn ṛd pū temp, ra'bbõn upāndijjõn un kītõn: „*Kūol ka!*” (JM2, 78)

‘Siis võtnud ühe puu kaika, löönud uppujale ja öelnud: „*Sure ka!*”’

b) Vanād ro'uzt kītõbõd: „*Võtā palā leibõ sū'zõ, algõ ke'g sīnda aizkukkõg.*” (JM2, 89)

‘Vana rahvas räägib: „*Võta pala leiba suhu, et kāgu sind ei petaks [ārgu kāgu sind āra kukkugu]*”’

Niisuguse tähenduse korral käsitab kõneleja tegevussituatsiooni ikka reaalsena. Siiski on võimalik kasutada imperatiivi ka juhul, kui adressaati tõepoolest ei ole ega väljendata tegelikult käsku:

Võ'dlõ, võ'dlõ, ma tō'b nā'dõ, kus se perīmīez lā'b. (LK, 31)

‘Oot oot [oota, oota], ma tahan näha, kuhu see peremees läheb.’

Kuulajat kaasahaaravat õhutust tegevusele mitmuse 1. pöörde puhul väljendatakse indikatiiviga, nt

Ni ta kītõn pūogan: „Tu'l ni, *lā'mõ* ta'rrõ, *ā'btõm* nānt rīsõdõn kazzõ.” (JM2, 110)

Nüüd ta öelnud pojale: „Tule nüüd, *lähme* aeda, *aitame* sellel riisil [neil riisidel] kasvada.”

Siz se skuṭk um kītõn: „*Urgõm* mēg jarā!” (JM1, 15)

‘Siis see plika on öelnud: „*Põgeneme* āra!”’

Kītõn: „*Va'idõm!*” (JM1, 43)

‘Öelnud: „*Vahetame!*”’

Väikese katekismuse tõlgete põhjal imperatiivi kasutuses liivi ja eesti keeles erinevusi ei leitud. Vastavus oli täielik, nt

sīest *võida* mēḡi, touvli Iza! (PK, 9)

selle eest *hoia* meid, taevane Isa! (Paul 1996)

Ja *ānda andõks* mādḡõn mād patud.. (PK, 11)

Ja *anna* meile *andeks* meie võlad.. (Paul 1996)

Ala vīmēḡi kērtamizõ. (PK, 11)

Ja *āra saada* meid kiusatusse. (Paul 1996)

Peab küll tunnistama, et spetsiifilisi juhtumeid nagu nt mitmuse 1. pöörde vormi selles tekstis ei olnud, kuigi teoreetilist võimalust selle kasutamiseks võiks leida. Nimelt suur osa on tekstis õpetustel, mida „meie peame või peaksime tegema”. Imperatiivi mitmuse 1. pöörde vormiga oleks aga väljendatud liiga otsene üleskutse, nt

Mäddõn lääb kartõ ja ärmastõ Jumalt, nei ku mēg äb rōkandõm pietukst entš ležglizõst, äb pietam tända, äb suoimõm, äb ka äbjõvvõ ouvõ tämmõn nustam; aga pidam tam pūoldõ, mõtlõm ja rōkandõm tamst jõvvõ ja ammõ jõvaks kīerõm. (PK, 5)

Meie peame Jumalat kartma ja armastama, et me oma ligimese peale ei tunnista valet, teda ei reeda, keelt ei peksta ega tõsta tema peale laimujutte, vaid et me teda vabandame, räägime temast head ja kääname kõik asjad hea poole. (Paul 1996)

5.3.4. Kvotatiiv

„Kvotatiiv vormistab kaudset teatelaadi, lausega edastatava info vahendatust, s.o seda, et kõneleja ei võta ise seisukohta lausesisu tõeväärtuse suhtes, vaid annab edasi kelleltki teiselt pärineva info koos tõeväärtushinnanguga” (EKG II: 36).

Kvotatiivi tunnuseks on liivi keeles *-i*, *-ji*, *-iji*, mis on ka tegijanime tunnus (Viitso 2008: 318). Kvotatiivi vormidel ei ole isikulõppe, mitmuses lisatakse tunnus *-d*. Kvotatiivil on eristatud traditsiooniliselt 2 aega – olevik ja preteeritum e üldminevik. Minevikku väljendatakse liitvormiga – abiverbi *võl̄da* ‘olla’ kvotatiivi vorm + mineviku partitsiip. Kuid on võimalikud ka keerulisemad vormid: abiverbi *võl̄da* ‘olla’ kvotatiivi vorm + abiverbi *võl̄da nud*-kesksõna + mineviku partitsiip. Verbi *l̄idõ* ‘olla tulevikus, võimalikult’ abil on võimalik eristada tulevikulist tähendust. Eitust moodustatakse eitussõna + verb kvotatiivis.

Kvotatiivi paradigma. Verb *lu'ggõ* ‘lugema’

Pööre	PREESENS <i>-i, -ji, -iji; -id, -jid, -ijid</i>			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	<i>lu'gg/iji</i>	<i>lu'gg/ijid</i>	<i>äb lu'gg/iji</i>	<i>äb lu'gg/ijid</i>
2.	<i>lu'gg/iji</i>	<i>lu'gg/ijid</i>	<i>äd lu'gg/iji</i>	<i>ät lu'gg/ijid</i>
3.	<i>lu'gg/iji</i>	<i>lu'gg/ijid</i>	<i>äb lu'gg/iji</i>	<i>äb lu'gg/ijid</i>

Pööre	PRETEERITUM <i>võl̄li + nud</i> -kesksõna			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.	<i>võl̄li lu'ggõn</i>	<i>võl̄lid lu'ggõnd</i>	<i>äb võl̄li lu'ggõn</i>	<i>äb võl̄lid lu'ggõnd</i>
2.	<i>võl̄li lu'ggõn</i>	<i>võl̄lid lu'ggõnd</i>	<i>äd võl̄li lu'ggõn</i>	<i>ät võl̄lid lu'ggõnd</i>
3.	<i>võl̄li lu'ggõn</i>	<i>võl̄lid lu'ggõnd</i>	<i>äb võl̄li lu'ggõn</i>	<i>äb võl̄lid lu'ggõnd</i>

Kuigi kvotatiivi on nimetatud teiseks n-õ päris modaalseks kõneviisiks konditsionaali kõrval (Karlsson 2002), eesti ja läti keele evidentsiaalsussüsteem ning kvotatiiv on

kitsama semantikaga (Kehayov 2008: 905). Samuti ka liivi keeles väljendab kvotatiiv peamiselt seda, et kõneleja edastab kelleltki kolmandalt kuuldot teadet. Suhtluseesmärk on esituslik ning teate allikas võib käsitada tegevussituatsiooni nii reaalsena kui irrealsena. Sellest, et kõneleja pole lauset vormistanud indikatiivsena, võib järelduda, et markeeritud kõneviisiga tahetakse väljendada oma kahtlust öeldu sisus. Küsimus on, mis juhtudel jääb kõneviisitähenduses domineerima infoallika erinevus kõnelejast ning mis juhtudel domineerib kõneleja kahtlus tegevussituatsiooni reaalsuses. Kui Eesti keele grammatikas (1993: 36) on väidetud, et kaudse kõneviisi kahtlusvarjund tuleb kõige selgemini esile saatelausele järgnevas kaudkõne referaatosas, kui vahendatus kontekstist juba niigi ilmne on, siis liivi rahvanarratiivides on kõrvallause kõige tavalisem kvotatiivi esinemiskoht. Kusjuures on pealause sageli lekseem, mis viitab otseselt teate vahendatusele, nt a) *küsis*, b) *ütles*, c) *suurustlesid*, d) *rääkisid*:

a) Tu'ļ kurē un *küziz*, mis ta *tōji*. (LK, 27)

'Tuli kurat ja *küsis*, mis ta *tahtvat*.'

b) Mi'n izāizā nēđi rīđļiz un *kītiz*, algō ne eņtš jelājdōn siedā-todā si'zzōl āndagōd, ku ne ä'b ükš, ä'b tuoi buḡād *ä'b vō'ļlid*, un ku ne eņtš jelājdi set īž ū'd *jarā rikkijid*. (LK, 28)

'Minu vanaisa neid sõimas ja *ütles*, ärgu nad oma loomadele seda ja teist sisse andku, et nad ei üks ega teine nõiad *ei olevat* ja et nad oma loomi ainult ise ikka *ära rikkuvat*.'

c) Sīel āigal jelīztō ka Irāil kakš külāmīeztō, Klous Didrikōks, kis ka *sūrslistō*, ku *vō'ļlid* buḡād. (LK, 29)

'Sel ajal elasid ka Irel kaks külameest, Klous ja Didrik, kes ka suurustlesid, et [nad] olevat nõiad.'

d) Külālizt kül *rōkāndizt*, ku Klous šnaptōn pi'ds riekkō su'ggō *äb vō'ļli lānd*, *vō'ļli* kūva'lsō ūrga riekkōks *pi'ddōn* un pi'ds urgō ū'd *bre'ddōn*. (LK, 29)

'Küla inimesed küll *rääkisid*, et Klous joobnult mööda teed sugugi *ei olevat läinud*, *olevat* kuuvalguses oja teeks *pidanud* ja piki oja aina *sumanud*.'

Näidetest on näha, et teha kindlaid järeldusi kõneleja suhtumisest teate reaalsusesse ei ole võimalik. Kui lauses (c), ratsionaalselt lähenedes, võiks oletada dubitatiivset tähendust ehk kahtlust teate reaalsuses, siis lauses (d) on kvotatiiviga vormistatud just loo ratsionaalset seletust. Pigem võiks iseseisvas lauses märgata modaalsust, eriti siis, kui see esineb kõrvuti teatega, milles teate allikas on kindel, nt

Se o'j *vōļli* kil tu'ļli *vōnd*, agā se kōrand ni'm um „Kīlma kōrand”. (JM1, 53)

‘See ahi *olevat* küll tuline *olnud*, aga see talu nimi on „Külm talu”.’

Ka selle näite puhul on kontekstist arusaadav, et kõneleja edastab kelleltki kolmandalt kuuldu teadet, kuid vormistades seda kvotatiiviga (erinevalt lause teisest osast), kõneleja ei võta ise seisukohta lausesisu tõeväärtuse suhtes. Samas peab tunnistama, et kvotatiivi kasutuses pole konsekventsi. Rahvanarratiivis võivad kvotatiivi tähenduses esineda a) indikatiivi liitajad, mida asendatakse olevikule ümberlülitudes kvotatiiviga, aga b) ka olevikus võib kõneleja valida temale mugavama kõneviisi, nt

a) Se võ'l *um võttõn* ni'emõdõn sēmḡa jarā, un ku ta lā'b siedā tīedõ ti'emõ, siz ta *līndaji* pids ga'issõ ildõ. (JM1, 30)

‘See nõid *on võtnud* lehmadel piima ära, ja, kui ta läheb seda tööd tegema, siis ta *lendavat* õhus üleval.’

b) Siz tä'mmõn *võlji*... selji tu'l strīp *īeb* tām tagān. (JM1, 31)

‘Siis tal *olevat*... selline tule joon *jääb* tema taha.’

Siedā mūdõ tānda *võlji* nā'dõ. (JM1, 31)

‘Sel viisil teda *võivat* näha.’

Lauses (a) on kvotatiiviga vormistatud kõige vähem usutavam lause osa – nõia olemasolu võib jutustaja uskuda, aga seda, et nõid *lendavat* õhus, mitte. Siiski järgmistest lausetest (b) on näha, et kvotatiivi võib kergesti asendada indikatiiviga, kuna kvotatiivi kasutus ei ole obligatoorne. Niisiis võib kõneleja vormistada evidentsiaali kvotatiiviga või seda mitte teha, aga tema enda suhtumine edastatavasse infosse sellega veel ei selgu. Oma tõeväärtushinnangut peab kõneleja väjendama kas a) otseselt leksikaalsete vahenditega või b) lisaks veel kvotatiivi vormile, suurendades kommunikatiivset distantsi partitsiipide kuhjamisega verbifraasis, nt

a) Kalāmī'ed ja mie'rmī'ed nēḡi *võljid nemē nānõd*. (SS, 116)

‘Kalamehed ja meremehed *olevat* neid *nagu* näinud.’

b) ..ta āndiz amā vigā Didrikõn, kis tānda *võlji vōnd jarā bu'ḡrõn*. (LK, 29)

‘..ta andis kogu vea Didrikule, kes teda *olevat olnud* ära nõidunud.’

Kvotatiiv võib esineda lause osas ilma kõrvallauset sissejuhatava konjunktsioonita, nt

Tāmā kītiz ta *āb rōkāndjji*. (LK, 37)

‘Tema ütles, ta *ei rääkivat* [*ei hakka rääkima*].’

Sõnaga līdō väljendatakse tulevikku, nt

Tä'mmōn līji lem ma'ggōmi. (JM1, 55)

'Tal saavat olema soe magamine.'

Kvotatiivi funktsioonis toimivad veel mõningad tarindid, nt

Sā'l umātō mingizt vanād ro'ud ka kō'ljōnd siedā rō' tūlda ko'uvō, agā sā'l *piḡīm vō'lmō* ne'ijen suodāvā'ggō immōr, ku mitikš āb ūo sōnd siedā rō'dō kā'ddō. (JM2, 153)

'Seal on mingid vanad inimesed ka üritanud seda rahatuld kaevata, aga seal *pidi olema* niipalju sõjaväge ümber, et mitte ükski ei ole saanud seda raha kätte.'

Kuigi tarindi aluseks on deontilist modaalsust väljendav verb *piddō* 'pidada', näitelauses on sellel kvotatiivi tähendus.

5.3.5. JUSSIV

Jussiv väljendab tavaliselt kaudset (vahendatud) tegevusele õhutamist, käsku või keeldu, soovi ning otstarvet.

Jussiivi tunnuseks on liivi keeles *-kkõ, -kõ, -gõ, -g* ja *-õg(õ)* (Viitso 2008: 317). Jussiivi vormidel ei ole isikulõppe, mitmuses lisatakse tunnus *-(õ)d*. Jussiivil on olemas ainult olevikuaeg, mis märgib mitteminevikulist sündmust. Kuid on võimalikud ka liitvormid abiverbiga *võlida* ‘olla’ – abiverbi jussiivi vorm + põhiverbi mineviku partitsiip. Verbi *līdõ* ‘olla tulevikus, võimalikult’ abil on võimalik eristada tulevikulist tähendust. Eitust moodustatakse eitussõna + verb jussiivis.

Jussiivi paradigma. Verb *lu'ggõ* ‘lugema’

Pööre	PREESENS <i>-kkõ, -kõ, -gõ, -g, -õg(õ); -kkõd, -kõd, -(õ)gõd</i>			
	Afirmatiiv		Negatiiv	
	Singular	Pluural	Singular	Pluural
1.- 3.	<i>lugg/õg</i>	<i>lugg/õgõd</i>	<i>algõ lugg/õg</i>	<i>algõd lugg/õgõd</i>

Käsu (või keelu) tähenduse korral käsitatakse jussiivis tegevussituatsiooni reaalsena ning suhtluseesmärk võib olla taotuslik. Kusjuures käsk või keeld a) pärineb kõnesituatsioonis mitteosalevalt isikult või b) on suunatud kõnelejalalt kõnesituatsioonis mitteosalevale isikule. Viimasel juhul on käsu adressaadiks lause alusega vormistatud tegevussubjekt. Nt

a) *Võtägõd* nänt mi'ed vi'zzõ ja *pū'gõgõd* nänt i'lzõ! (JM2, 157)

‘Võtku need mehed kinni ja poogu nad üles!’

b) No siz mēg kītizõm, *laz ne kītõgõd*, mingi um riktig kurs. (JM2, 61)

‘Noh siis me ütlesime, et nad õelgu (ütlesid), missugune on õige kurss.’

Ka soovlauseid võib osaliselt pidada taotuslikeks, nt

Sin tāmī *suggõg* kui touvõs, nei ka mā pāl. (PK, 9)

Sinu tahtmine *sündigu* nagu taevas, nõnda ka maa peal. (Paul 1996)

Tulgõ Sin vald. (PK, 9)

Sinu riik *tulgu.* (Paul 1996)

Ajakategooriast seostub jussiiv (nagu imperatiivgi) ainult olevikuga, olevikuvorm on aga enamasti interpreteeritav tulevikus toimuva tegevusena. Tulevik võib liivi keeles mitte ainult a) järelduda kontekstist, vaid b) seda võib väljendada ka verbiga, nt

a) Ni koväld veļid kiṭizt tu'lkōks jārā sīe sigād taļ, *algõ* muļki veļ ūomdõ *nā'g.* (JM2, 100)

'Nüüd põletasid targad vennad selle sigade lauda [talli] maha, et rumal vend homme *ei näeks [ärgu nähku].'*

b) Tām kakš koväld ve'ļļõ ka ne ē'ḡõbõd un teļļõbõd, un putšīntõbõd ēntšta, laz ne ni līgõd amād knaššõd. (JM2, 99)

'Tema kaks tarka venda ka nad riietuvad ja valmistuvad, ja kaunistavad ennast, et nad saaksid [*olgu tulevikus*] nüüd kõik ilusaks.'

Kõnesituatsioonis mitteosalev isik võib olla ka indefiniitne (umbisik), nt deontilise vajalikkuse tähenduses:

Kui siedā *laz* *tīegõ?* (JM2, 154)

'Kuidas seda *teha* [*tehku*]?'

Impersonaali vormis võib jussiiv käsu tähenduses esineda ka liitajana, mis on interpreteeritav tuleviku perfektina, st ajavormina, mille korral nii tegevussituatsioon kui vaatlushetk asuvad ajateljel kõnehetke järel, nt

Pyvastõt sāgõ Sin nim. (PK, 9)

'Pühitsetud *olgu* [*saagu*] Sinu nimi.'

Kõige sagedamini esineb jussiiv liivi keeles kõrvallausetes, mida alustab sidesõna *laz* 'et', mis langeb kokku modaalse partikliga *laz*. Modaalset partiklit võib aga alati lisada jussiivi vormile ning sellistes kõrvallausetes kasutataksegi praktiliselt ainult jussiivi. *laz* kõrvallauseid võib jagada a) sihitislauseteks, millega edastatakse kaudset (vahendatud) tegevusele õhutamist, käsku või keeldu ning b) otstarbelauseteks, nt

a) Se ni rōkändõb un põlab siedā muļkizt ve'ļļõ, *laz* ni *lāk* tā'm jedst vakṭõm siedā tōṭit. (JM2, 96)

‘See nüüd räägib ja palub seda rumalat venda, et [ta] nüüd *läheks* [mingu] tema eest valvama seda isa.’

b) Kakš grašō mi’nnōn um āndamizt eņš lapst pierāst, *laz* ne midāgid jō’vvō oppōgōd. (JM2, 92)

‘Kaks krossi pean ma andma oma laste pärast, et nad midagi head *ōpiksid*.’

Kuolmōz um nei pitkā, ku va’ņtlōmōst i’lzō, *laz nāgō* siļmi. (JM2, 131)

‘Kolmas on nii pikk, et peab vaatama üles, et *nāha* silmi.’

Kui (a) tüüpi kõrvallausetes on eesti keeles jussiivi kasutus võimalik (kaudse käsu väljendamine on põhilisi jussiivi funktsioone eesti keeles), siis otstarbelausetes kasutatakse eesti keeles kas *da*-infinitiivi või konditsionaali. Huvitav, et erinevalt tänapäeva eesti keelest leidub vanemas eesti kirjakeeles jussiivi vorme ka otstarbelausetes. Pille Penjam märgib oma uurimuses (2004), et tõenäoliselt on probleemiks olnud saksakeelsetes otstarbelausetes esinenud konjunktiivi preesensivormile sobiva eesti vaste leidmine. Igatahes on katekismusetõlgetes kasutatud seal jussiivi ja tänapäevasemaks on otstarbelausete vormistus muutunud järkjärgult. „Nüüdiskirjakeelele omase konditsionaalivormiga väljendatud otstarbelauseni on jõutud paljudel juhtudel alles 20. sajandil. Tüüpilised muutuste ahelad on jussiiv > indikatiiv > konditsionaal.” (Penjam 2004: 84) Kui võrrelda kõneviiside kasutust liivikeelses väikeses katekismuses (PK 1936) ja tänapäeva eestikeelses tõlkes (Paul 1996), siis on suurimad erinevused just seda tüüpi kõrvallausetes, mida on katekismuses kasutatud ohtralt. Võrdluseks ka jussiivi vormi kasutus vanemas eesti kirjakeeles 1700. aastal välja antud katekismuses (Penjam 2004: 82), nt

Jumal vald tulab kyl ilm mād pālandōkst ižentšōst; aga mēg pālam sīes pālandōksōs, laz se *tulgō* ka mādvail. (PK, 9)

Jumala riik tuleb küll iseenesest ilma meie palveta, aga me palume selles palves, et ta *tuleks* ka meie juurde. (Paul 1996: 15)

Jummala Rihk tullep küll ilma meie Palweta issi ennesest / agga meie pallume sesinnase Palwe sees / et se ka meie jure tulko (Katechismus 1700: 13);

Kui eesti keeles on sellist jussiivi kasutust seostatud tõlkimisega, siis liivi keeles on see produktiivne loomulikus keelekasutuses ja rahvanarratiivides, nt

Siz ētiz vōrgōd mie’rrō, laz *ve’jjōgōd*. (JM2, 66)

‘Siis visati [viskas] võrgud merre, et *püüaksid* kala [kalastagu].’

Siz ikš tuoizõst tīb sīe tul juo sūrõks, laz *võigõ* kõgaz nã’dõ tãnda, laz kõgaz *pãistag*. (JM2, 71)

‘Siis teeb üks teisest suurema tule, et *saaks* [saagu] kaugele seda näha, et kaugele *paistaks* [paistku].’

Võļ selli sūr võtīm, sīekõks klõkšiz uks vi’zzõ, *algõ sõgõd* salājizt si’zzõl. (JM2, 89)

‘Oli selline suur võti, sellega lukustas ukse kinni, et *ei saaks* [ärgu saagu] vargad sisse.’

Laz lūomõdõks *sõgõ* kuodāj, um vònd lēmõst seis veřštõ, neiku vanãmīez tãmmõn siedã võļ kītõn. (JM2, 151)

‘Et *saaks* [saagu] loomadega koju, oli vaja minna seitse versta, nagu vanamees oli seda talle õelnud.’

Jussiiivi sekundaarseteks funktsioonideks on vormistada a) parastavat suhtumist väljendavaid lauseid ja vandumisi b) (õnne) soovi või üleskutse väljendeid ning c) kontsessiivse tähendusega kivistunud väljendeid, nt

a) Laz *kurē võtāg* amã priš vòzã! (LK, 31)

‘[las] kurat *võtku* kogu värške liha!’

b) Laz vòņ *lãkkõ* si’nnõn īņõ! (JM2, 170)

‘[las] õnn [mingu] sulle kaasa!’

c) Laz *ni vòlkõ mis vòldsõ*, agã tä’m sigži sīe rõ’ um sòmõst kã’dõ. (JM2, 167)

‘Olgu *mis on* [olles], aga sel sügisel peab selle raha kätte saama.’

5.3.6. DEBITIIVI VORM

Liivi keele debitiivi vormi on kõneviisiks nimetanud ainult Eduard Väari (1966, 1994) ja väikese läti-liivi vestmiku autorid Elfrīde Žagare ja Valda Šuvcāne (1991). Olukorras, kus kõik liivlased olid kakskeelsed ja olid koolis õppinud läti keele grammatikat, oli ootuspärane tutvustada debitiivi kõneviisina, nagu see on läti keele praktilises grammatikas. Samas ei ole ka läti keele debitiivi kõneviisi staatus sugugi nii selge.

Verb debitiivi vormis väljendab deontilist modaalsust, st tegevust, mida peab sooritama või ei tohi sooritada.

Debitiivi tarind koosneb abiverbi *võl̄da* 'olla' singulari 3. pöörde vormist ja verbi supiini debitiivi vormist. Kui lauses on väljendatud tegijat, see on daatiivis. Kuna abiverb võib esineda erinevates aegades ja kõikides kõneviisides, võimalike tarindite arv tähelepanu väärt.

Sjögren-Wiedemanni liivi keele grammatikas (1861: 161) on esitatud järgmised tarindid debitiivi vormiga:

Põhitüüp	preesens	u'm lu'ggõmõst
	imperfekt	võl̄ lu'ggõmõst
	perfekt	u'm vònd lu'ggõmõst
	pluskvamperfekt	võl̄ vònd lu'ggõmõst
	1. futuurum	līb lu'ggõmõst
	2. futuurum	līb vònd lu'ggõmõst
Kvotatiivne alltüüp	preesens	võl̄li lu'ggõmõst
	imperfekt	-
	perfekt	võl̄li vònd lu'ggõmõst
		-
	1. futuurum	līji lu'ggõmõst
	2. futuurum	līji vònd lu'ggõmõst
Konditsionaali alltüüp	preesens	vólks lu'ggõmõst
	perfekt	vólks vònd lu'ggõmõst

Nii kirju mitmetasandilise vormistiku puhul tekib loomulikult küsimus, kas kasutatakse ikka tõepoolest kõiki neid forme, või need on moodustatud teoreetiliselt ning praktilises kasutuses valitakse lihtsamaid strateegiaid.

Erinevaid debitiivi aegade vorme kasutatakse aktiivselt: a) preesens, b) imperfekt, c) perfekt, d) futuurum, nt

a) Kuna ni ne mārṭid tu'lbōd, ni *um oppmizt* dūšig rōntidi. (JM2, 129)

‘Kui nüüd need mardid tulevad, nüüd *peab õppima* raamatuid.’

b) Ni *vōj lē'mizt* un *kla'nnimizt* eṅtš veļļō. (JM2, 119)

‘Nüüd *pidi minema* ja *kummardama* oma venda.’

c) Mi'nnōn *um vōnd ruoikōmōst* pāgiṅ, pāgiṅ tīedō ti'edō. (JM2, 145)

‘Ma olen *pidanud kiirustama* palju, palju tööd tegema.’

d) Mi'nnōn kil ni *līb kalmō lē'mizt* sīe mu'rkōks. (JM2, 114)

‘Mina *pean (tulevikus)* küll nüüd hauda *minema* selle murega.’

Siz minnōn *līb rinkō lē'mōst* seis veṅštō. (JM2, 151)

‘Siis ma *pean (tulevikus)* ringi *minema* setse versta’

Peaverbi *mōst*-vormi kasutatakse nii a) abiverbiga, kui b) ilma abiverbita. On võimalik kasutada ka c) liitvormi, kus puudub abiverbi finiiitne vorm, aga on olemas abiverbi kesksõna *vōnd*. Nt

a) Kakš grašō mi'nnōn *um āndamizt* eṅtš lapst pierāst, laz ne midāgid jō'vvō oppōgōd. (JM2, 92)

‘Kaks krossi *pean* ma *andma* oma laste pärast, et nad midagi head *õpiksid*.’

b) Amā je'ds *lē'mizt* sīe vaṅimiz pūogan. (JM2, 96)

‘Kõigepealt [*peab*] *minema* see vanem poeg.’

Pūoga nai pierōkāndōn eṅtš mīeztō, ku *vīmōst* vanā izā sāṅṅid kuo'ddō. (JM2, 83)

‘Poja naine oma mehe pehmeks rääkinud, et [*peab*] *viima* vanaisa vaestemajja.’

c) Ne'i rāndaliztōn *vōnd iztiēkōmōst* eṅtš pe'lmizōks. (JM2, 79)

‘Nii *pidanud* liivlased *hakkama saama* oma teenimisega.’

Kaudse kõneviisi ja debitiivi vormi kombinatsiooni ei õnnestunud leida, aga selle põhjuseks võiks olla see, et keelematerjalina kasutatud rahvanarratiivid on enamasti minevikulised, kus tegijanimekujuline kvotatiivi vorm sageli puudub. Nt eelmistest näidetest võiks b) ja c) vaadelda ka kvotatiivsenäidetena.

Tarindid konditsionaaliga väljendavad lisaks debitiivile ka konditsionaali tähendusi, nt seda, et sündmus on jäänud vaatlushetkeks teostumata, kuigi oleks võinud võimaluse korral või mingil tingimusel aset leida:

Võn vò'l, kui āiga vò'l vä'ggi lougli, mõitiz *vólks* jagū võrgidi *jetāmōst* mie'rrõ. (JM2, 162)

'Õnn oli, et ilm oli väga vaikne, muidu *oleks pidanud* osa võrke merre *jätma*.'

Ikš vanā perīmīez, kīen *vólks sōtōmōst* pòis ibīzōks špirktõ vīmõ Rīgõ, agā ne'iku pòis vò'l kuonnõ sīesa'ggõl rujā, siz tāmā bro'utšiz ī 'ž. (JM2, 152)

'Üks vana peremees, kes *peaks saatma* poisi hobusega piiritust vedama Riiga, aga kuna poiss oli kodus sel ajal haige, siis ta sõitis ise.'

Samuti pehmendatakse konditsionaali abil väljendusviisi kategoorilisust, taotletakse ettevaatlikust, a) kas sellepärast, jutustaja ei ole kindel öeldu tõepärasuses või b) ei soovi kategooriliselt väljendada negatiivset arvamust, nt

a) Näntõn um vònd kortõ, kus tām *vólks vòlmōst*. (JM2, 75)

'Neil on olnud kaart, kus see *peaks olema*.'

b) Se Polmaņ um kītõn ne ro'uvõn, ku tām miel pierrõ siedā *āb vólks vōtāmōst* pa pāpīks Irēl. (JM1, 26)

'See Polmaņ on öelnud neile inimestele, et tema arvates *ei peaks* seda *võtma* kirikuõpetajaks Irēl.'

Konditsionaalis on ka liitaeg, nt

Japān suodā pāl *vólks vònd lē'mōst*, bet ma ūrgiz jarā. (JM1, 72)

'Jaapani sõtta *oleks pidanud minema*, aga ma põgenesin ära.'

Keelematerjalist leidus ka tarind, mida Sjögren-Wiedemanni liivi keele grammatika loetelus (1861: 161) ei ole – see on jussiivi ja debitiivi vormi kombinatsioon:

Algõ vólkõ immõr *lē'mizt* sīldast, siz ne lekštā i'l purdõ. (JM2, 180)

'Et *ei oleks[ärgu olgu]* vaja *minna* ümber üle silla, nad läksid siis üle väikese silla'

Katekismuses on kasutatud ka liivi igapäeva keelele ebatavalist tarindit *lādõ* 'minema' indikatiivi preesensi 3. pöörde vorm + peaverbi infinitiiv. Subjekt on daativis nagu ka debitiivi puhul. See tarind sarnaneb läti keelele ebatavalise, aga kirikukeeles kasutatud tarindiga *būt* 'olema' indikatiivi futuurumi 3. pöörde vorm + peaverbi infinitiiv. Tarindi tähenduseks on kohustus täita midagi edaspidi – tulevikus. Eesti keeles on deontilist

modaalsust väljendatud leksikaalselt: a) jaatavates lausetes verbiga *pidama* ja b) eitavates verbi *tohtima* eitusega. Liivi keeles on mõlemal juhul kasutatud tarindit, nt

a) Mäddõn lãb kartõ ja ãrmastõ Jumalt.. (PK, 3)

Mums bõs Dievu bõties un mĩlõt..

Meie peame Jumalat kartma ja armastama.. (Paul 1996)

b) Sinnõn äb lã ilm sýdõ kõlbatõ Izand, entš Jumal nimmõ; (PK, 3)

Sina ei tohi Jumala nime ilmaasjata suhu võtta. (Paul 1996)

Sinnõn äb lã piddõ müđi jumalidi. (PK, 3)

Sul ei tohi olla muid jumalaid minu kõrval. (Paul 1996)

Siiski leidub ka katekismuses liivi igapäeva keelele tavalisi debitiivi vorme (kuigi läti keeles on kasutatud ikka ebatavalist vormi). Eesti keele vasteteks aga peale a) verbi *pidama* on kasutataud veel b) *tulema*, c) on kohus, nt

a) Lãtkub kaitsijizõn *um volmõst* äbsuđdtõtõn (PK, 16)

Ülevaataja *peab* siis *olema* laitmatu (Paul 1996)

b) Mingist patud *um kaibõmõst*? (PK, 15)

Milliseid patte *tuleb pihtida*? (Paul 1996)

c) ..sĩest amast minnõn *um* tãnda *tiennõmõst* ja *ouvõstõmõst*, tãnda *palkõmõst* ja *volmõst* tãmmõn küldzi. (PK, 7)

Kõige selle eest *on* minu *kohus* Teda *kiita* ja *tãnada* ning Teda *teenida* ja Tema sõna *kuulata*. (Paul 1996)

KOKKUVÕTE

Eesti, liivi, läti ja leedu keel moodustavad väikese ja väga eraldatud areaali, kus evidentsiaalsus on grammatiseerunud. See tekitab sarnaseid probleeme nende keelte verbi kõneviiside süsteemi käsitluses. Evidentsiaal saab kõneviisi staatuse (kvotatiivi näol), mis ei ole ühemõtteline. Kõigis neljas keeles on paralleelse kvotatiivi (resp. relatiivi) vormide kasutuses (algselt infiniitsete vormide kasutamine finiiitses tähenduses) ning tekkinud on homonüümseid vorme (mineviku plaanis: indikatiiv – kvotatiiv; perfekt – pluskvamperfekt).

Uue kõneviisina on kvotatiivil eesti kirjakeeleski olnud erinevaid vorme (nt. peale *õppivat* ka *õppida*, *õppima*), eriti mitmekesine on aga kvotatiivi vormide hulk murretes. Siin esinevad sageli kirjakeeles täiesti tundmatud vormid, millest igäüks on kõneviisi päritolu selgitamisel pälvinud uurijate tähelepanu. Viidates läti keelele on põhinetud enamasti kaudse kõneviisi kirjakeelsele kujule, kuid läti murretes on vormide esinemus sama kirju kui eesti murreteski. Selle ülevaate järgi võib järeldada, et naaberkeelte mõjule viidatakse liiga kergelt ja olukorda oluliselt lihtsustades, sest läti ja liivi ning läti ja eesti keele kokkupuute alal oli läti keele murretes kvotatiivi (resp. relatiivi) tähenduses kasutusel *m*-line passiivi kesksõna ning ülemläti alal muutuvad kesksõnad, mitte *t*-line passiivi muutumatu kesksõna nagu läti kirjakeeles.

Töö lõpeb praktilise uurimusega – korpusepõhise Kuramaa liivi keele kõneviiside süsteemi kirjeldusega, milles on erilist tähelepanu pööratud kõneviiside funktsioonidele. Keelematerjalina on kasutanud erinevaid Kuramaa liivi keele tekste (Mägiste 1964, 2006; Kettunen 1925; Suhonen 1975), abiks liivi, eesti ja läti keele kõrvutamisel on aga Martin Lutheri Väike katekismus.

Eesti keele grammatika on paratamatult eeskujuks liivi keele grammatika käsitlusele, nt on eesti keele grammatika eeskujul eristatud jussiivi ka liivi keeles, siiski jussiivi funktsioonid eesti ja liivi keeles mõneti erinevad. Liivi keele praktilise grammatika käsitlus on seotud ka läti keele grammatikaga – läti keele deskriptiivse

grammatika eeskujul on debitiivi vorme käsitletud ka liivi keeles kõneviisina. Kusjuures debitiivi vormide omapära tõttu võivad need kombineeruda teiste kõneviiside vormidega. Seega tekivad läti keeles vormid kahe kõneviisi tunnustega ning nende käsitus autoriti erineb tunduvalt. Liivi keeles, kus domineerib teaduslik grammatika käsitus ja debitiiv jääb supiini debitiivi vormiks, sellist interpretatsiooni probleemi ei teki. Siiski debitiiv on liivi keeles väga produktiivne ja väärib lähimat tutvustust ka vormina, nagu seda on tehtud kvotatiiviga (resp. relatiiviga) eesti ja läti keele varasemates grammatikates.

Kuigi statistiline analüüs polnud eesmärgiks, katekismuse tekstide kõrvutamine lubab siiski teha mõningaid järeldusi – ilmnes erinevusi peamiselt konditsionaali ja jussiivi kasutuses liivi ja eesti keeles.

MATERJALI ALLIKAD JA LÜHENDID

JM1 = Mägiste, Julius 1964. Liiviläisiä tekstejä. Helsinki (SKST 276).

JM2 = Muistoja Liivinrannasta. Liivin kieltä Ruotsista. Kerännyt Julius Mägiste. Suomentanut ja julkaissut Anneli Honko. Helsinki 2006. (MSFOu 250)

LK = Kettunen, Lauri 1925. Untersuchung über die livische Sprache. I. Phonetische Einführung. Sprachproben. Tartu (Acta et commentationes Universitatis Tartuensis; B/8.3)

Paul, Toomas (toim) 1996. Martin Luther. Lisadega väike katekismus. EELK Tallinna Jaani kogudus. Tallinn.

PK = Vālgamā (Volganski), Edgar 1936. Martin Luther. Piški katkismus. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapainon O.Y.

SS = Suhonen, Seppo 1975. Liivin kielen näytteitä. Helsinki (Castrenianumin toimitteita 5.)

Lühendid

ee – eesti

fem – naissugu

le – leedu

lä – läti

masc – meessugu

pl – pluural

refl – refleksiivne

sg – singular

sks – saksa

KIRJANDUS

- Aipranks, A. 1923. Latvju gramatika. Rīga.
- Airila, Martti 1935. Viron kielen oratio obliqua'sta. – Suomi V, 17.I.
- Alksnis, M., Vilāns, O. 1948. Latviešu valodas gramatika. Rīga: LVI.
- Arumaa, Peeter 1935. Eesti-liivi ja läti ühisest fraseoloogiast ning süntaksist. – Eesti Keel. 4-6: 124-136.
- Baltiņa, V. 1994. Latviešu valodas gramatika. Rīga.
- Bērziņa, Valerija 1942. Latviešu valodas gramatika. Vidusskolas kurss. Rīga.
- Bisang, Walter, Kangare, Baiba, Stolz, Thomas 1993. Kontrastive Typologie Estnisch-Lettisch (Projektskizze). – 12th Conference on Baltic Studies in Scandinavia, June 10-13, 1993.
- Broka, J. 1936. Latviešu gramatika. Vielas minimums gala pārbaudījumiem skolās. Rīga.
- Campbell, Lyle 1991. Some grammaticalization Changes in Estonian and their Implications. – Approaches to grammaticalization: Vol. I. Focus on theoretical and methodological issues. – Typological Studies in Language 19: 1. 285-299.
- Ceplīte, B., Ceplītis, L. 1991. Latviešu valodas praktiskā gramatika. Rīga.
- Ceplītis, L. jt 1989. Latviešu valodas sintakse. Rīga.
- DLKG = Dabartinės lietuvių kalbos gramatika 1994. Toim. Vytautas Ambrazas. Vilnius: Mokslas.
- EKG I = Ereht, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Trükki toimetanud Mati Ereht (peatoimetajana), Tiiu Ereht, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn.
- EKG II = Ereht, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Ereht (peatoimetajana), Tiiu Ereht, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- EKKr = Ereht, Mati, Tiiu Ereht, Kristiina Ross 2007. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus
- Endzelīns, Jānis, Kārlis Mīlenbahs 1939. (1. tr.: 1907) Latviešu valodas mācība. Rīga.
- Endzelīns, Jānis 1943. Senprūšu valoda. Ievads, gramatika un leksika. Rīga.

- Endzelīns, Jānis 1951. Latviešu valodas gramatika. Rīga: LVI. (1922. aasta "Lettische Grammatik" parandatud ja täiendatud trükk läti keeles)
- Mati Erelt 2002. Does the Estonian have the jussive? – *Linguistica Uralica* 38 (2), lk 93–96.
- Erelt Mati (toim.), Estonian Language. – *Linguistica Uralica. Supplementary Series*, vol. 1. Tallinn: Estonian Academy Publishers, 2003.
- Gaide, Mārtiņš 1963. Tēvu valodas mācība. Vašingtona.
- Grabis, R. jt 1956. Latviešu valodas gramatika V - VII klasei. Rīga: LVI.
- Ģiezens, A. 1925. Latviešu gramatika. Sistematisks kurss vidusskolām. Rīga.
- Ikola, Osmo 1953. Viron ja liivin modus obliquuksen historiaa. Helsinki (Suomi 106:4).
- Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus. Tõlkinud ja kohandanud R. Pajusalu, J. Valge, I. Trigel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kask, Arnold 1984. Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn (Emakeele Seltsi Toimetised 16). 220-285.
- Kehayov, Petar 2008. An Areal-Typological Perspective to Evidentiality: the Cases of the Balkan and Baltic Linguistic Areas. *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 10.
- Kettunen, Lauri 1924. Lauseliikmed eesti keeles. Tartu.
- Kettunen, Lauri 1938. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki (LSFU V).
- Kettunen, Lauri 1954. Epäsuoran kertomatavan historiaa. - *Virittäjä* 58.2: 196-200.
- Kilgi, Annika 2004. Eesti verbimorfoloogia esimestest kirjeldustest. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 50, 175–196
- Krautmane, Ērika 1997. Kaudne kõneviis eesti (ja liivi) ning läti (ja leedu) keeles. Bakalaureusetöö Tartu Ülikooli läänemeresoome keelte õppetoolis.
- Krūkle, E. 1934. Latviešu gramatika. Mācības grāmata vidusskolai. Pirmā daļa. Morfoloģija. Maskava.
- Latviešu valodas gramatika. Vidusskolas kurss. Rīga, 1945.
- Latviešu valodas gramatika. VIII – XI klase. I daļa. Rīga: LVI, 1954.
- LLV = Lietuviešu-Latviešu vārdnīca. Rīga: Zinātne, 1995.
- Metslang, Helle, Karl Pajusalu 2002. Evidentiality in South Estonian. – *Linguistica Uralica* 38 (2), 98-108.

- MLLvlg = Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I.-II. Rīga, 1959-1962.
- Muižniece, Liena, Helle Metslang, Karl Pajusalu 1999. Eesti ja läti keele mineviku partitsiibi finiidistumine. [Past participle finitization in Estonian and Latvian.] Keel ja Kirjandus (Tallinn) 8, 522–534
- Mägiste, Julius 1934. Eesti Keel XIII.2: 58-61.
- Mägiste, Julius 1952. Eesti nn. *da*-infinitiivilise kaudse kõneviisi selgituseks. – Tulumuld 1: 357-361.
- Paegle, Dzintra 2003. Latviešu literārās valodas morfoloģija. Rīga: Zinātne.
- Pauliņš, O. jt 1978. Latviešu valodas mācības pamatkurs. Rīga.
- Penjam, Pille 2004. Jussiivi kasutusest eesti vanemas kirjakeeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat 50, 68–92.
- Ramāns, Viktors 1932. Latviešu valodas mācība vidusskolām un pašmācībai I. Skaņu un vārdu mācība. Rīga.
- Ratermane, A., E. Kaķis 1938. Latviešu gramatika. Skaņu, vārdu un teikumu mācība. Rīga.
- Rudzīte, Marta 1960. Latviešu valodas vēsturiskās gramatikas lekciju konspekts. Rīga.
- Rudzīte, Marta 1964. Latviešu dialektoloģija. Rīga.
- Rätsep, Huno 1971. Kas kaudne kõneviis on kõneviis? – Keel ja struktuur 5: 43-69.
- Sepper, Maria-Maren 2007. Indirectal in literary Estonian. – Trames, 11(61/56), 3, 299–323.
- Smiltņiece, G. 1987. Darbības vārds mūsdienu literārajā valodā. Rīga.
- Šuvcāne, Valda, Elfrīda Žagare 1991. Latviešu-lībiešu sarunvārdnīca/ Leṭkīel-līvōkīel rōksōnārōntōz. Rīga: Zvaigzne
- Vītso, Tiit-Rein 1976. Eesti muutkondade süsteemist. – Keel ja Kirjandus 1976. 3: 148-162
- Vītso, Tiit-Rein 1993. = Вийтсо Т. Р. Ливский язык. // Языки мира: Уральские языки. Москва 1993, 76-90.
- Vītso, Tiit-Rein 2008. Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud, Tartu-Tallinn.
- Viks, Ülle 1992. Väike vormisõnastik I. Sissejuhatus ja grammatika. Tallinn. 31-35.
- Vääri, Eduard 1966 = Вяари Э. Ливский язык. // Языки народов СССР: Финно-угорские и самодийские языки. Москва, 1966. Т. III., 138-154.
- Vääri, Eduard 1994. Ìss lībiešu valodas apraksts. // Lībieši. Rīga 1994, 267–287.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1861. Joh. Andreas Sjögren's Livische Grammatik nebst Sprachproben. St. Petersbourg.

Ziemele, Lidija 1967. Latviešu gramatika un pareizrakstība. Sidneja.

THE MOOD SYSTEM OF KURLAND LIVONIAN LANGUAGE ON THE BASIS OF ESTONIAN AND LATVIAN LANGUAGES

SUMMARY

Estonian, Livonian, Latvian and Lithuanian languages comprise a small isolated areal in which the evidentiality is expressed grammatically. This phenomenon causes similar problems in the conceptualization of the mood system of verbs in the mentioned languages. Evidential is assigned the mood status (in the form of quotative) that is not unequivocal. In all four languages there are parallels in the use of the forms of quotative, namely, relative (the use of originally non-finite forms in the meaning of the finite forms) as well as homonym forms are formed (in the past tense: indicative – quotative; perfect – plusquamperfect).

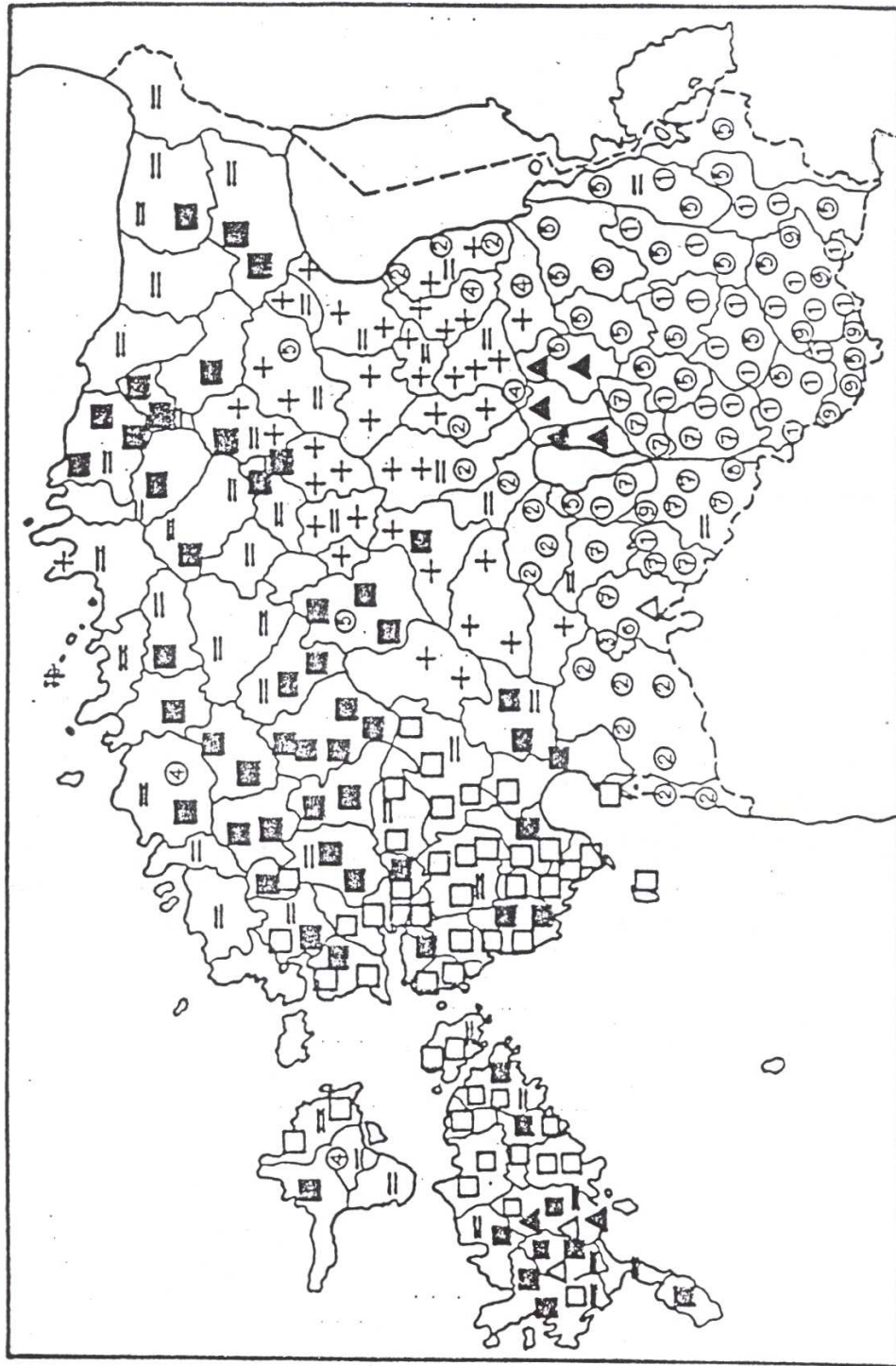
The paper deals with the mood system of Estonian and Latvian languages and presents detailed analysis of indirect speech and the related linguistic phenomena. Quotative, being a new mood, possesses several forms even in the literary language (for example, apart from *õppivat* there are also *õppida*, *õppima*). However, the greatest variation of quotative forms exists in dialects that display the forms that are not found in the literary language. Researchers have investigated the origin of the mentioned mood forms, and, in regards to the Latvian language, they refer to the literary form of relative mood. However, the relative mood is represented in the dialects of the Latvian as well as Estonian languages in more varied forms.

The paper contains the analysis of different theories on the development of the quotative forms. A particular emphasis is placed on the investigation of the mutual linguistic influence.

The grammar of the Estonian language, which is the closest to the Livonian language, serves as a pattern for the investigation of the grammar of Livonian language. For example, in the Livonian, like in the Estonian language, jussive is singled out as a separate mood, whereas the functions of jussive differ in the both mentioned languages. The explanation in the practical grammar of the Livonian language is also related to the grammar of the Latvian language. Thus, the form of debitive in the Livonian language,

like in the Latvian language, in some cases is considered to be a mood. Moreover, due to the characteristic features of the forms of debitive, they can be easily combined with the forms of other moods. As a result, there are grammatical forms in the Latvian language that possess the features of two moods and various researchers interpret these forms in different ways. The mentioned problem of the interpretation is not topical in the Livonian language in which the academic approach to the mentioned forms dominates – debitive is considered as a supine debitive form. However, in Livonian language the debitive form is very productive and should be investigated in detail as a grammatical form in the same way as it had been done with quotative (namely relative) in the earlier grammars of the Estonian and Latvian languages.

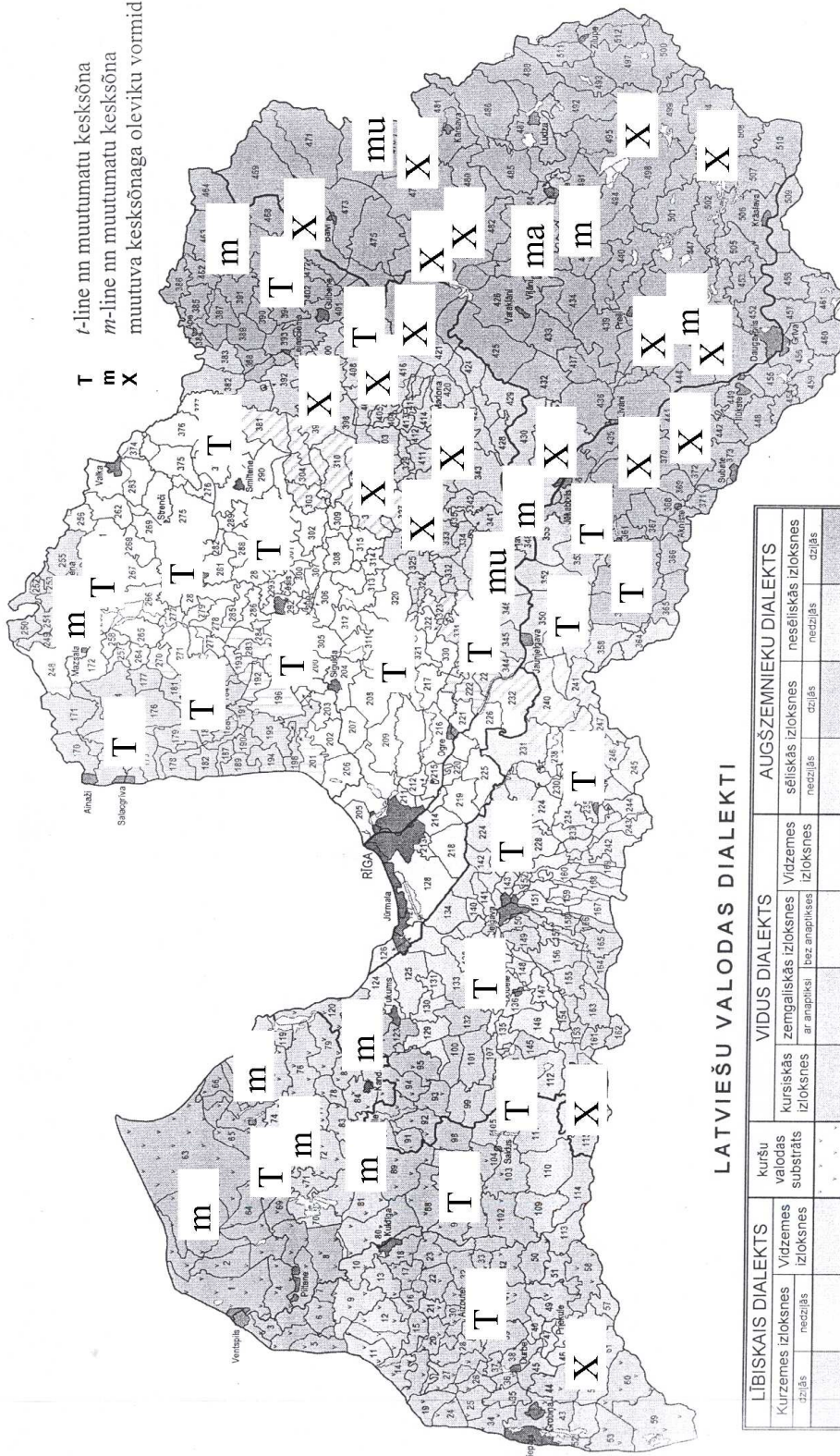
The paper concludes with the empirical research – corpus-based description of the mood system of the Kurland Livonian language with a special emphasis on mood functions. The investigation material comprises various collections of the texts in the Kurland Livonian language (Mägiste 1964, 2006; Kettunen 1925; Suhonen 1975), whereas for the contrastive analysis of Livonian, Estonian and Latvian languages Martin Luther *The Small Catechism* has been used. Although the statistical analysis is not the goal of the present empirical research, the contrastive analysis shows that the main differences refer to the use of conditional and jussive in Livonian and Estonian languages.

- ① -v
- ② -va
- ③ -ve
- ④ -vad
- ⑤ -vat
- ⑥ -ved
- ⑦ -vet
- -da,-la
- -de,-te
- + -ma
- ▲ -na
- △ -ne
- △ -ja
- ⑧ -be
- ⑨ -bev
- = peab

Kaart 1. Kaudse kõneviisi oleviku vormid eesti murdeis (A. Kase järgi)

l-line nm muutumatu kesksõna
m-line nm muutumatu kesksõna
 muutuva kesksõnaga oleviku vormid

LATVIEŠU VALODAS DIALEKTI

LĪBISKAIS DIALEKTS		VIDUS DIALEKTS		AUGŠZEMNIEKU DIALEKTS	
Kurzemes izloksnes dzīlās	Vidzemes izloksnes neezīlās	Kurzemes izloksnes ar anapliksi	zemgaliskās izloksnes bez anaplikses	Vidzemes izloksnes izloksnes	iesīliskās izloksnes nesīliskās izloksnes

M. Rudzīte. Darbi latviešu dialektoloģijā. — Rīga: LU, 2005. — 1. priekšlapa.

kaart 2